

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**
на тему:
**Громадсько-політична діяльність Надії
Світличної (1936–2006)**

студентки IV курсу, групи СОІ-42
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Минти Інни Іванівни

Керівник:

Паска Богдан Валерійович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Формування світогляду Надії Світличної та її участь в українському дисидентському русі (1936–1977).....	7
Розділ 2. Діяльність дисидентки в діаспорі (1978–2006).....	29
Розділ 3. Інтерактивні методи виховання у позакласній роботі на основі біографій українських дисидентів	45
Розділ 4. Практичні можливості вивчення життєпису Надії Світличної у класно-урочній та позакласній діяльності.....	55
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. Сучасна боротьба українців супроти Кремля є черговим і важким історичним циклом в життєписі нашої держави. Ми як сучасники повномасштабної війни і як історики маємо нагоду спостерігати за тим, що росія не змінна в своїх намірах в підкоренні України. Сучасна агресія Кремля проти – це спроба реваншу за поразку в Холодній війні в 1991 р. Багато в чому вона тоді стала можливою і за рахунок вкладу в українську ненасильницьку перемогу з боку активістів з дисидентського руху. Це не лише В. Чорновіл, С. Хмара, М. Руденко, В. Стус чи Л. Лук'яненко, а й такі діячі як П. Григоренко, В. Мороз, Д. Шумук, З. Красівський, подружжя Калинців і ін.

В цій когорті людей формувались майбутні законодавці, громадські діячі і та надпотужна плеяда, яка в 1990-х рр. відроджувала українську культуру, розвивала незалежну українську пресу та гуртувала довкола себе діаспору. Саме завдяки активності дисидентів в діаспорі перші роки незалежності були підтримані низка сфер громадсько-культурного і соціально-економічного життя України. Серед тих, хто наближав незалежність в 1970 – 1980-х рр. була і письменниця з Луганщини, одна з лідерів Закордонного представництва Української Гельсінської групи, лауреатка премії імені Шевченка (1994), шестидесятниця і дисидентка Надія Олексіївна Світлична (1936 – 2006).

Актуальність обраної нами тематики зумовлена тим, що в умовах повномасштабної війни попит на вивчення дисидентського руху лише зростає і тому важливим є дослідження таких сторінок історії для їх популяризації серед громадськості та учнівської молоді зокрема. Одним із основних завдань шкільної історичної освіти є формування громадянської свідомості молодих українців. В умовах сучасної російсько-української війни це завдання набуває особливої актуальності. Молоде покоління повинно усвідомлювати цінність незалежної Української держави, має бути готовим захищати і відстоювати її суверенітет. Учні мають бути стійкими до інформаційних провокацій з боку ворога та давати гідну відсіч його інформаційним спецопераціям.

У цьому контексті постаті українських дисидентів загалом та Надії Світличної зокрема як незламних борців за демократичні права і свободи, за честь і гідність, за національні права українського народу обов'язково потрібно використовувати в навчальному процесі в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) з метою виховання учнів. Особливо цінними такі постаті є з метою формування громадянської та національної свідомості молодого покоління. Досить ефективною формою виховної роботи є тематичні вечори, присвячені відомим постатям минулого. У цьому контексті дослідження постаті Надії Світличної та можливостей використання її біографії та життєвого шляху, громадської активності для формування громадянської свідомості учнів набуває особливої актуальності.

Об'єктом дипломної роботи є життєвий шлях дисидентки Надії Світличної в контексті вивчення новітньої історії України в ЗЗСО.

Предметом дослідження виступає її громадсько-культурна і громадсько-політична діяльність, а також методи і прийоми для вивчення її біографії під час уроків історії та в позакласній роботі в школі.

Виходячи з актуальності, **метою** роботи є всебічне та комплексне вивчення життєвого шляху та громадської діяльності дисидентки Надії Світличної та можливості використання її постаті у виховній та навчальній роботі зі здобувачами освіти в ЗЗСО.

Завданнями цього дослідження є:

- дослідити становлення особистості Надії Світличної;
- проаналізувати її дисидентську і діаспорну активність;
- вивчити можливості використання інтерактивних методів виховання учнів у позакласній роботі на основі біографій учасників українського дисидентського руху;
- розкрити практичні можливості вивчення життєпису Надії Світличної під час класно-урочної та позакласної роботи вчителя.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1936 по 2006 рр., вони зумовлені народженням та смертю діячки.

Територіальні межі становлять межі Радянського Союзу, США і сучасної незалежної України.

Джерельна база і стан наукової розробки проблеми. Основною джерельної бази виступає архівно-кримінальна справа на Н. Світличну з ф. 6 ГДА СБУ, а також агентурні повідомлення КДБ на адресу ЦК КПУ та РМ УРСР з ф. 16 того ж архіву [1–16], спогади [14–22], інтерв'ю та матеріали з газетної та журнальної періодики [23–32], а також низка опублікованих матеріалів, які напряду стосуються нашої теми [33–54].

Історіографія дослідження представлена доробками вітчизняних науковців, які активно вивчали проблему. Серед них слід виділити праці таких дослідників як М. Коцюбинська [80], С. Брижицька [50], Г. Касьянов [53], Л. Огнєва [60], Б. Паска [61–63], О. Петрів [64], Р. Сіромський [71–72] та ін. Методично робота підсилена доробками Г. Яковенко [87], О. Пометун [65; 86], О. Вишневського [84], О. Гісема [85] та ін.

Методологічну основу роботи складають загально-наукові і спеціально-наукові принципи та методи дослідження. При написанні роботи авторка дотримувалася принципів історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. В роботі використані такі методи: дедуктивний, коли власні положення виводяться із загальних; аналізу, при якому загальне положення ділиться на складові частини; синтезу, який полягає в проведенні дослідження в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів в єдине ціле.

Наукова новизна полягає у тому, що авторкою була здійснена спроба реконструювати історичний портрет відомої дисидентки і правозахисниці Н. Світличної задля формування методичного інструментарію по вивченню її постаті в навчальному процесі у школі. У роботі вперше зроблено спробу дослідження можливостей використання біографій українських дисидентів з метою формування громадянської свідомості здобувачів освіти в ЗЗСО під час позакласної роботи. Удосконалено методику проведення тематичних вечорів, присвячених історичним постатям.

Апробація. Результати проведеного авторкою дипломної роботи дослідження були апробовані в ході звітної студентської наукової конференції в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника за 2024 р. Окремі положення роботи є відображені у двох наукових публікаціях [65–66], втім числі одна з них була опублікована у співавторстві в журналі категорії Б [66].

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали цього дослідження можуть бути апробовані в навчальному процесі у школі як на уроках історії України та громадянської освіти, так і в позакласній роботі вчителя в ході гурткових занять та при підготовці кращих своїх вихованців до олімпіад та конкурсних робіт в системі МАН. У навчальному середовищі у вищій дана тема може бути корисною для подальшого використання при підготовці лекційних і практичних занять з методики викладання історії в школі.

Структура дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (88 позицій) та 9 додатків. Загальний обсяг – 94 сторінки, з них основного тексту – 68 сторінок.

Розділ 1. Формування світогляду Надії Світличної та її участь в українському дисидентському русі

У кожної особистості, яка змінювала історію України на тому чи іншому етапі її існування є власний кейс щодо формування власних поглядів та ідеалів. Хтось до 1991 р. був переконаним комуністом, а хтось ще до цього часу вже мав чітку національну патріотичну позицію. Не була винятком і Луганщина, де свого часу народився экс-секретар РНБО О. Данілов, поет і музикант С. Жадан, дисидент і письменник М. Руденко, а також брат і сестра Світличні. У кожного з них власний шлях у громадсько-політичному житті України і кожен з них по різному вклався в становлення та розбудову української державності.

Так, аналіз становлення кожної з цих особистостей ми не реалізуємо, але до постаті Надії Світличної – ми і звернемося. Це важливим є для того, щоб краще осягнути вагомість її дослідження, краще зрозуміти секрети стійкості та знайти для себе ті уроки, які варто взяти на озброєння в сучасності. Ця сильна жінка завжди була прикладом того, що попри будь-які репресії, маніпуляції радянської влади та тиск спецслужб ніколи не варто здаватись. З чого ж все розпочалось?

Надія Олексіївна Світлична народилась 8 листопада 1936 р. у селянській родині в с. Половинкине Старобільського району Ворошиловградської (нині Луганської) області УРСР (з 1991 р. – складі держави України) [25, с. 5]. В рамках деколонізації 19 вересня 2024 р. селу була повернута історична назва Толоківка. З початку березня 2022 р. село перебувало під контролем луганських сепаратистів, а 30 вересня того ж року – було анексоване росією [38].

Батько майбутньої дисидентки Олексій Павлович (1910 – 1955) і матір Меланія Іллівна (1910 – 1994) окрім Надії виховували ще двох дітей – старшого брата Івана (1929 – 1992) і старшу сестру Марію (1932 – ?). Про свої ранні роки Н. Світлична згадувала небагато, адже вони були пронизані важкими лихоліттями німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. Окремі спогади з дитинства у неї все ж були. До прикладу, вона добре пригадувала момент, коли її брат Іван отримав поранення,

яке відірвало йому пальці на обох руках. Ймовірно це сталося під час бойових дій між Вермахтом та РСЧА в 1941 – 1943 рр. на Луганщині [23, с. 130].

Змалку Надія Олексіївна мала хист до науки і тому одразу пішла в 2-й клас сільської школи в своєму селі. З її слів, вона вже писала до свого батька листи на фронт. В роки війни з рідного села Світличних на фронт було призвано або долучились добровільно 472 мешканця села, з яких 403 були відзначені бойовими нагородами. 208 фронтовиків з села загинули в боях в 1941 – 1945 рр. Перед вступом до школи, маленька Надія навчилась писати і читати від старшого брата та сестри. Це було зумовлено і тим, що школа в рідному селі в той час не мала фахових вчителів. Більшість вчителів була призвана на фронт або перебували в евакуації чи навпаки – стали жертвами німецької окупації. Початковій освіті її навчав будь-хто, у кого була хоча б якась освіта. Тим не менш, це не було перешкодою для того, щоб провчитись в селі до 7 класу [50, с. 71].

Продовжити навчання їй вдалось у середній школі № 1 в м. Старобільськ. Від рідного села до школи вона долала в один бік по 6 км. Школа № 1 в Старобільську була єдиним закладом середньої освіти, який ще залишався українським. Усі інші школи міста були русифіковані як один із наслідків Голодомору 1932 – 1933 рр. на Луганщині. На початку 1950-х рр. кількість шкіл в місті зростає до шести, але українською залишалась лише перша. Станом на 1990-ті рр. цей навчальний заклад також перейшов на російську, але з кінця 2010-х рр. російськомовних шкіл в місті не залишилось у зв'язку з нормами законодавства щодо освіти [48].

По завершенню школи в Старобільську, протягом 1953 – 1958 рр. Н. Світлична навчалась на відділення української мови і літератури філологічного факультету Харківського державного університету (зараз ХНУ імені Василя Каразіна). Вибір цього університету діячкою був не випадковим – Харків приваблював уродженців Донбасу своєю близькістю по розташуванню (240 км від рідного краю), зручною логістикою і зокрема – через родинний фактор. Справа в тім, що у Харкові до 1952 р. навчався на філологічному факультеті І. Світличний, а сестра Марія – у сільськогосподарському інститут. Де-факто, п. Надія відправилась жити до своєї сестри, з якою певний час вона прожила на мікрорайоні «Основа», який

розміщений на півдні м. Харків. Згодом, діячці було виділено місце в гуртожитку університету, де вона і навчалась до 1958 р. [59, с. 96].

Певний час Н. Світлична працювала по спеціальності у робітничому селищі Боково-Антрацит, яке в 1962 р. отримало статус міста. З 2014 р. місто Антрацит перебуває під контролем російських сепаратистів і було анексоване РФ у вересні 2022 р. Населений пункт історично виник з шахти Центрально – Боківська [48].

На перших порах Н. Світлична працювала там вчителькою української мови, а через півроку – завучем. Ще через рік Надія Олексіївна стала директором цього закладу. Сама школа була облаштована для потреб робітничої молоді. Заклад здійснював роботу у дві зміни. Заклад був орієнтованим на шахтарів або їх дітей, які з різних обставин не могли навчатись у звичайній ЗОШ і були змушені закрити клас саме в такому місці. В школі були учні дуже різного віку, але це не було тоді чимось незвичайним. Тим не менш, робота з таким контингентом мала свою специфіку. Цікаво, що у закладі українська мова тоді вивчалась за бажанням. Двійка з цього предметом була лише проміжною оцінкою і тому по-справжньому вчителем працювати там було не з легких [80, с. 277].

Школа була з російською мовою викладання. Як зауважувала Надія Світлична, вона була єдиною вчителькою і директором школи без членства в КПРС на рівні району. Хоч і Надія Олексіївна мала членство в комсомолі, але вступила туди лише за час навчання в університеті. В лави компартії діячка так і не вступила. У робітничій школі при шахті в Антрациті діячка викладала протягом 1958 – 1962 рр. Через сімейні обставини, в тому ж 1962 р. Надія Світлична повернулась до рідного села. Оскільки її матір занедужала, вона певний час працює на тимчасовій основі в медичному училищі та в одній з бібліотек на Луганщині [79, с. 664].

Після того як її матір змогла почувати себе краще, взимку 1964 р. Надія Олексіївна переїхала до свого брата Івана у Київ. Хоч у Києві були хороші можливості для працевлаштування, все ж їй часто доводилось змінювати місця роботи. Зокрема, протягом 1960-х рр. вона працювала у видавничому відділі заочного сільськогосподарського технікуму в Боярці, була редактором у видавництві «Радянська школа», в журналах «Легка промисловість» і

«Деревообробна промисловість», науковою співробітницею в інституті педагогіки та вчителькою у вечірній школі в Дарницькому районі Києва [25, с. 8].

З переїздом у столицю УРСР в діячки з'явилися можливості для подорожей Карпатами, зайнятись більш активною самоосвітою і знайти себе в художніх колективах, в т.ч. у хорі «Жайворонок» та «Гомін». Поступово Київ для неї став тим місцем, де вона запланувала остаточно оселитись. Як вона пізніше згадувала, спогадів дитинства на старість не залишилось через те, що найбільш яскраві у неї були за час проживання в українській столиці. Багато в чому тут відіграв її брат Іван, який зібрав довкола себе дуже потужне творче оточення. Туди входили такі відомі шестидесятники як І. Драч, А. Горська, М. Вінграновський, В. Симоненко, Н. Суровцева, В. Стус, А. Горська, І. Жиленко, Л. Костенко та ін. З більшістю з них вона познайомилась на квартирі свого брата, де часто відбувались зустрічі київського клубу творчої молоді. Частково з ними він познайомив наймолодшу сестру ще до її переїзду в столицю [59, с. 96].

Загалом постать старшого з роду Світличних – це консолідатор всієї творчої молоді в українській столиці. По вечорах його квартира перетворювалась на дискусійний клуб шестидесятників, де кожен міг знайти собі товариша за інтересами. Світличний вмів приваблювати до себе таку сильну компанію тим, що він був доволі товариським, доброзичливим, м'яким і дуже інтелігентним. Його домашня бібліотека вважалась однією з найбільших у Києві. У 2005 р. уся його книгозбірня була передана на зберігання у Харківський національний університет ім. Василя Каразіна. Як людині, яка мала контакти у видавництвах і книжкових крамницях, йому не була проблема дістати будь-яку книжкову новинку або ж навпаки – справжній книжковий фоліант. Особливо цінні книги він зміг діставати у київській книгарні «Сяйво», де у нього були свої продавці та консультанти. Книги І. Світличний добував не лише для себе, а й мав їх як своєрідну валюту для підтримки творчих і ділових зв'язків [60, с. 20–21].

Через свою активну громадянську позицію у Світличного часто виникали проблеми через тиск КДБ. Саме через їх агентурні спостереження і доноси від «доброзичливців», Іван Олексійович втратив роботу і вимушено перебивався

випадковими заробітками в столиці. Зокрема, він часто писав у столичній пресі під псевдонімом, чужим прізвищем або писав статті на замовлення [72, с. 155].

Перший арешт І. Світличного відбувся 1 вересня 1965 р. На той час він безробітним, що давало для КДБ додатковий привід для стеження за ним, його дружиною Леонідою і сестрою Надією. За день до арешту, 31 серпня 1965 р. у квартирі Світличного за час його відсутності було проведено обшук. В день арешту були також схоплені КДБ такі дисиденти як М. Горинь, Б. Горинь, О. Заливаха, М. Косів і багато інших. Кожного з них було звинуватили в «антирадянській пропаганді та агітації». Друг Світличного В. Стус не зміг залишитись осторонь і як відповідь на його арешт, написав вірш «Не можу я без посмішки Івана... ». Також, Стус в одному з приватних листів писав про Світличного, що: «Все краще в мені – це Іван. Усе кращого у багатьох інших – від Івана» [73, с. 225–226].

Через те, що супроти І. Світличного не змогли знайти доказової бази, він був відпущений з під варти. Однак, це не означало, що тиск і спостереження за ним зникне. Радше навпаки – КДБ ще більше посилило увагу до його особистості. Поряд з цим, він став ще активнішим дисидентом, але обережнішим [59, с. 96].

Під час вищеописаних подій, в 1965 р. Н. Світлична у складі групи художників-монументалістів під керівництвом Г. Синиці працювала в Донецьку. В цю групу також входили І. Кулик, Г. Марченко, Г. Зубченко, О. Коровай і її близька подруга А. Горська. Саме до неї Н. Світличну було прикріплено як помічницю відомої художниці. Загалом, в завдання цієї бригади входило мозаїчне оформлення чотирьох стін на одній із середніх шкіл м. Донецька. На момент арешту брата, вона активно працювала над цією роботою. Повернувшись на короткий час в Київ і дізнавшись про жахливі події 31 серпня – 1 вересня 1965 р., за порадою майбутньої свахи О. Мешко Світлична терміново повернулась в Донецьк [30].

У якісь мірі – це вберегло її від арешту. Однак, на облік в КДБ йти і тоді довелось, де і почула про себе негативну думку від місцевого начальника обласного управління цього органу. Донецьке КДБ допитувало її у справі уже арештованого брата, але жодного протоколу допиту Н. Світлична тоді не підписувала. У відповідь на відмову, начальник Донецького обласного управління КДБ сказав їй, що «Мало

вас перестреляли в своє время!». Попри очікування арешту і подальших допитів у справі старшого брата, Н. Світлична в 1965 р. репресована не була [79, с. 664].

Весною 1967 р. діячка ще на один сезон відправилась на створення мозаїки з групою художників на чолі Г. Синицею на Донбас. Цього разу в м. Жданов (суч. Маріуполь). Робота художньої бригади в цьому місті стала можлива лише після затвердження зверху, адже усе повинно було виконуватись в стилі, який би не перечив «радянському соціалізму». 23 травня 1967 р. А. Горська і В. Зарецький ознайомились зі стінами місцевого ресторану «Україна». В період з 23 по 27 травня бригада художників піднімали усі необхідні їм матеріали на 5-й поверх. Оскільки приміщення, де передбачалось робити мозаїку було надто малим, А. Горська прийняла рішення про створення панно прямо на внутрішній стіні [40].

Панно «Боривітер» мало бути соцреалістичним твором, але не бажаючи поділяти ідеї компартійців, художники вирішили замінити ескіз на свій страх і ризик. Замість того, щоб зробити грізну птицю-борця за ідеї комуністів, художники змогли створити легку і приємну композицію. Основний посил твору – це відбити в ній дух Приазовського регіону як локації, де вітри з степів сходяться з хвилями Азовського моря. Саме так була і побачена картина, яка робилась паралельно до іншого панно під назвою «Дерево життя». Його було почато дещо раніше за вищезгадану композицію. В «Дереві життя» відобразилось вільне бачення картини світу, де корені дерева заходять в землю, а гілки виходять у космос. В композиції було відображено традиційне бачення картини по створення світу, яке завдяки гнізду в кроні дерева набуло нового значення [52, с. 106].

В кожній із робіт, яка виконувалась смальтою було використано два матеріали – метал і шлакоситал. Якщо більш конкретно, то у «Дереві життя» митці задіяли листовий алюміній, а при створенні «Боривітру». Роботи над «Боривітром» тривали з 27 червня по 8 липня. До 12 липня було завершено і «Дерево життя», яке піддавалось нещадній критиці компартійними чиновниками в Києві. Тим не менш, створені за менше як два місяці мозаїчні панно декілька років були головною інтер'єрною принадою популярного в Маріуполі ресторану «Україна». Опісля загибелі А. Горської в 1970 р., «Дерево життя» було закрито великим настінним

дзеркалом з ідеологічних мотивів. В липні 2008 р. дослідниця А. Горської Л. Огнєва на запрошення власника ресторану змогла віднайти втрачене панно [33].

З тих пір і до 2022 р. дві мозаїки, де також долучилась і Н. Світлична стали досліджуватись мистецтвознавцями з України і всього пострадянського простору. Однак, через закриття ресторану, потрапити у приміщення з цими творами міг не кожен. Поряд з цим, слід подякувати усім тим небайдужим краєзнавцям і журналістам, які змогли відтворити історію обох творів і сфотографувати їх до жахливих подій весни 2022 р. Зокрема, в липні 2022 р. стало відомо, що в ході боїв за Маріуполь між силами оборони України і російськими окупантами, орієнтовно в березні – квітні була на 30 % пошкоджена мозаїчна мистецька спадщина А. Горської. Такої ж долі зазнала і інша мозаїка художниці в Маріуполі — «Квітуча Україна» на стінах колишнього гастроному «Київ» [31].

Яка буде подальша доля цих панно і зараз важко сказати. Однак, як склалась доля А. Горської і в подальшому Н. Світличної – нам відомо. Зокрема, перед від'їздом до Маріуполя наприкінці травня 1967 р., за Надією Світличною посилилось спостереження агентури КДБ. Справа в тім, що 22 травня 1967 р. відбувались вшанування чергової річниці перепоховання Т. Шевченка в Україні. В УРСР традиція була започаткована в 1964 р. – під час вшанування 150-ї річниці з дня народження українського пророка [50, с. 72].

Того дня у Києві зібралась юрма небайдужих шестидесятників для пошани головного поета України. Здавалося б, що тут немає нічого кримінального. Однак, в ході мирної демонстрації КДБ затримало чотирьох учасників акції. Усі інші, в т.ч. і Н. Світлична попрямували до будівлі ЦК КП (б) України, де домоглись звільнення своїх товаришів. Аби затримати демонстрацію, неподалік будівлі ЦК поливальні машини намагались атакувати юрму демонстрантів. Їх це не спинило і тому до будівлі були спрямовані сили міліції, який стояв за 50 м від будівлі. Хоч жодного арешту чи зіткнення не відбулось, до демонстрантів вийшли представники міської влади Києва. Побачивши, що до них вирушили не впливові люди, колона почала вимагати особистої зустрічі з першим секретарем ЦК П. Шелестом. Згодом, з демонстрантами вів переговори міністр внутрішніх справ УРСР, який дав наказ

відпустити чотирьох арештованих біля монументу Т. Шевченку. Це сталося вже вночі наступного дня, щоб не привертати увагу містян [37].

Чи була ця акція масштабною? Звернемось до цифр – в 1966 р. учасниками акції було бл. 150 чоловік, у 1967 – не більше 200, 1968 – орієнтовно 50, в 1970 р. – понад 100 осіб, а в 1972 р. – понад 150. Окрім того, що ці акції супроводжувались покладанням квітів до монументу Т. Шевченку, його учасники привселюдно читали поезію Кобзаря, а ввечері збирались на культурно-мистецькі вечори, де переважала творча молодь тих часів [62, с. 155].

Окрім того, що після акції 1967 р. до постаті Н. Світличної увага посилилась, це не було тоді перешкодою в її дисидентській діяльності. До прикладу, 8 листопада 1967 р. вона спільно з старшим братом, Л. Костенко та І. Дзюбою надіслала лист з протестом до очільника УРСР П. Шелеста, де дисиденти кваліфікували судовий процес над В. Чорновілом як порушення елементарних процесуальних норм. В той час над діячем відбувалось судилище через заборонений в УРСР, але опублікований на Заході твір «Лихо з розуму». Основна проблема твору – це хвиля арештів 1965–1966 рр. та біографічні нариси на 20 основних арештантів тоталітарного режиму. Вагоме доповнення книги – це твори арештантів і їх звернення до громадськості. Однак, якщо закордоном і в діаспорі книга отримує належне визнання, а її автор премію від ПЕН-клубу, то в УРСР В. Чорновіл отримує черговий вирок – 3 роки позбавлення волі у Львові. Серед тих, хто був у Львові на судовім процесі над В. Чорновілом була і Н. Світлична, яка його знала завдяки І. Світличному [67, с. 40–41].

Як через збільшення власної ролі в правозахисній діяльності, так і з інших причин, в 1968 р. Н. Світлична вимушено змінила місце роботи. З того часу і до свого арешту у 1972 р. вона працювала завідувачкою бібліотеки при Київському холодокомбінаті № 2. Про її діяльність на цій посаді доволі позитивно відгукувалась одна зі свідків у справі – студентка 3-го курсу філфаку Київського державного університету Ганна Іванівна Манжара (уродженка Сумської області, 1947 р.н.). Зокрема, у допиті 22 січня 1973 р. у Києві, який тривав з 11:00 по 12:30 (півтори години), Г. Манжара засвідчила, що з Світличною вона познайомилась у

грудні 1969 р. під час святкування дня народження спільної подруги на хуторі Мила у Києво-Святошинському районі Київської області [13, арк. 181].

Опісля знайомства Г. Манжара здружилась з Н. Світличною, яка запропонувала їй свою допомогу як бібліотекарка. Зокрема, Г. Манжарі і справді була потрібна додаткова література для того, щоб мати змогу скласти вступні іспити для поступлення на філфак КДУ. Світлична двічі надала допомогу Манжарі необхідними книгами з профспілкової бібліотеки холодокомбінату. Також, Світлична дала кілька мудрих порад щодо роботи над українською мовою абітурієнтки. Бібліотекарка допомогла вступниці виправляти окремі помилки у власній мові для того, щоб були краще шанси на поступлення. В будь-якій «антирадянській діяльності» Н. Світлична зі слів Манжари помічена не була, що і засвідчено її підписом в протоколі допиту свідка [13, арк. 182].

28 березня 1969 р. по місцю роботи Н. Світличної було вилучено фотокопію забороненої в СРСР книги А. Авторханова під назвою «Технологія влади» (в оригіналі – «Технология власти»), яка була у неї лише частково – друга і третя частини. Перша частина твору була на зберіганні у брата Світличної Івана. 17 січня 1973 р. матеріали цієї книги, яка мала розкривала справжню сутність тоталітарної системи в СРСР були долучені до справи Н. Світличної як речовий доказ [13, арк. 183]. Цікаво, що про цей епізод Н. Світлична згадувала як про один із тих, який відбувався у рамках справи № 24, яку КДБ вів як «справу самвидаву». Говорячи про книгу Авторханова, то на думку Надії Олексіївни ця книга була мічена – тобто запущена в самвидав самим ж КДБ для того, щоб відслідкувати попит на неї серед українських дисидентів. Також, за результатами обшуку 1969 р. у Світличної вилучили 6 зошитів зі спогадами Д. Шумука, які згодом їй повернули [36].

Доволі непростим для Н. Світличної виявився 1970 р. По-перше – тоді у неї народився старший син Ярема (1970 р.н.) [12, арк. 11зв]. Хто був батьком дитини – ані в спогадах Н. Світличної, ані в матеріалах архівно-кримінальної справи № 70958-фп з ф. 6 ГДА СБУ. Авторка цього дипломного дослідження отримала її 25 липня 2024 р. завдяки поданому місяцем раніше запиту на ім'я директора ГДА СБУ А. Когута. Окрім 7 основних томів справи, двох томів контрольно-наглядової

справи та окремих пакетів документів по цій АКС, було отримано чимало матеріалів з ф. 16 по тематиці дипломної роботи [див. додаток В].

По-друге, саме Надія Світлична і Євген Сверстюк на початку грудня 1970 р. направились у м. Васильків Київської області для того, щоб розшукати свою подругу Аллу Горську. Побойовання за її життя були не випадкові, адже після арештів і обшуків кінця 1960-х рр., увага до особистості А. Горської від КДБ була посилена. Ще один привід – вона декілька днів як не поверталась додому після гостин у домі свого свекра. Приїхавши у Васильків 2 грудня, Н. Світлична з Є. Сверстюком знайшли понівечене тіло А. Горської, яка за версією слідства загинула 28 листопада 1970 р. [62, с. 151]. Що ж конкретно тоді відбулось?

По-перше, у спеціальному повідомленні для ЦК КПУ і РМ УРСР від 5 грудня 1970 р. від голови КДБ УРСР В. Федорчука йдеться мова про те, що труп Горської 2 грудня було знайдено в помешканні її свекра. Попередньо КДБ помічало її в антирадянській діяльності. Серед останнього зафіксованого спецслужбами були факти підтримки В. Мороза у його справі щодо незаконного осудження на закритому суді у Івано-Франківську 17 листопада 1970 р. Також, в тому ж році А. Горська влаштувала вечір-зустріч щодо повернення з сибірських таборів О. Заливахи. Нею ж було організовано збір коштів на матеріальну підтримку для репресованого. За версією міліції, яка спільно з прокуратурою вела справу Горської, в її вбивстві станом на 5 грудня 1970 р. підозрювався її свекор – Іван Антонович Зарецький. Привід за версією міліції – неприязнь свекра до невістки і спроба помсти за те, що буцім-то вона негативно впливає на його сина і була причетна до передчасної смерті свахи. Що важливо – 29 листопада 1970 р. труп І. А. Зарецького був знайдений на ст. Фастів-2 з відрубаною головою. Причину смерті міліція кваліфікувала як самогубство [4, арк. 28–29].

По-друге, продовження дисидентської діяльності А. Горською в 1970 р. стало одним із приводів для збільшення стеження за нею з боку КДБ. Незадовго до смерті їй почали анонімно або відкрито погрожувати невідомі люди, яких вона могла зустріти випадково на вулиці. Незадовго до смерті Горська була викликана в Івано-Франківськ на допит у справі В. Мороза, де відмовилась давати будь-які свідчення.

Чи могло це налякати КДБ, яке в певній мірі боялось впливову дисидентку? Цілком. Проте, навіть і зараз є багато запитань до справи 55-річної давнини [35].

Надія Світлична до кінця життя залишалась близькою подругою для художниці Горської. Зокрема, саме вона допомогла останній активно переходити з російської на українську. Від початку переїзду в Київ це була одна із найближчих друзів родини Світличних. Тому й не дивно, що організацією похорону зайнялась саме Надія Олексіївна. Однак, тіло загиблої художниці, яке планували забрати з моргу 3 грудня для похорону 4-го поховати одразу не вдалось. Слідство не лише відтягнуло процес на декілька днів, а й змусило чоловіка Горської В. Зарецького в ході допиту «визнати», що ймовірним вбивцею був саме його батько [4, арк. 30].

Опісля того як тіло художниці було віднайдене і про це стало відомо публічно, поміж творчими колами України почали ширитись різні чутки. До прикладу, З. Франко стверджувала, що КДБ вбило художницю руками свекра, а співробітник науково-дослідного інститут пластмас Кравець був переконаним, що він впізнав почерк КДБ і вбивство Горської – це доказ того, що від свідомих людей влада хоче позбутись. Такої ж думки за інформацією КДБ притримувалась і Н. Строката-Караванська. Також, КДБ повідомляло ЦК КПУ про те, що окремі активісти (їх імена не були названі у доповіді – *І. М.*) намагались відправити протест у прокуратуру і міськраду Києва, де вимагали б прискореної передачі Києва. Спроби дисидентів добитись прискорення передачі тіла для поховання були відхилені КДБ. Похорон зі повідомлення очільника українського КДБ був перенесений на декілька днів пізніше для того, щоб мінімізувати небажані ексцеси [4, арк. 30–31].

Звичайно є прикрим той факт, що повністю дослідити обставини загибелі А. Горської і архівні матеріали, де могла фігурувати Н. Світлична нам не вдасться. Справа в тім, що в 1990 р. КДБ утилізувало матеріали з справи оперативної перевірки під № С-7462 на А. Горську. Однак, відслідкувати подальшу участь Н. Світличної в організації похорону і акцій в пам'ять про близьку подругу можемо. Зокрема, з доповнення за 8 грудня 1970 р. до вище аналізованого нами спецповідомлення В. Федорчука дізнаємось, що за спостереженнями КДБ на похорон Горської прибуло близько 200 осіб. Учасниками процесії були переважно

родичі, близькі друзі, художники, кінематографісти. На похороні виступали Гель, Сверстюк і Сергієнко. Ховали Горську під українські народні пісні [5, арк. 55].

Вбивство Алли Горської стало одним із сигналів до того, що репресії супроти дисидентського руху посиляться. Їх все частіше викликають на розмову в КДБ, де вимагають припинити поширення пліток про причетність КДБ до вбивства. Тиск з боку каральної системи збільшувався, але не давав можливості системі змінити переконання про те, хто був організатором. До прикладу, коли Н. Світлична з І. Левитською забирали тіло своєї подруги з моргу, по обличчю загиблої діячка не виявила слідів боротьби. На думку Надії Олексіївни, Горську було вбито ударом сильної руки по потилиці. Учасники похорону А. Горської на чолі з Н. Світличною були переконані, що це вбивство було політичним замовленням. В одному з листів до О. Заливахи Надія Світлична стверджувала, що навіть після 40 днів вона все ще відчувала присутність подруги як живої. Також, дисидентка скаржилась знайомому і на те, що досі не може отямитись від цієї трагедії [33, с. 401].

Опанас Заливаха цілком розумів Світличну, адже і сам був близьким з загиблою художницею. Окрім того, що вона завжди підтримувала його в роки заслання в 1965 – 1970 рр. в одному з трудових таборів у Мордовії. Горська не лише підтримувала з ним активне дружнє листування, а й взимку 1969 р. вона відвідала його у Мордовській табірній зоні № ЖХ-385. Саме А. Горська 28 серпня 1970 р. у київському ресторані «Наталка» організувала гучну зустріч для О. Заливахи з однодумцями після його виходу на волю. Через декілька місяців О. Заливаха буде одним із учасників похорону своєї подруги [64, с. 124].

Із повідомлень голови КДБ УРСР для ЦК КПУ і РМ УРСР, активне обговорення між дисидентами різних версій та мотивів для вбивства А. Горської продовжувалось аж до липня 1971 р. Задля того, щоб протидіяти поширенню правди про трагедію, КДБ активно викликало на допити І. Геля та О. Сергієнка [2, арк. 88]. Хоч і згодом ця проблема затихла, але не була забута. Зокрема, 28 листопада 1971 р. на Берковецькому кладовищі Києва 25 осіб з оточення Горської, де була і Надія Світлична, відвідали могилу художниці у перші роковини її загибелі. Серед присутніх був також Іван Світличний з дружиною, В. Стус,

О. Мешко, З. Франко, сестра В'ячеслава Чорновіла Валентина, І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська і ін. [З, арк. 325–326].

Незважаючи на те, що становище дисидентів лише погіршувалось, Н. Світлична намагалась продовжувати те, чим займалась ще в 1960-х рр. – активно редагувати самвидав. Окрім того, що вона редагувала мемуари Д. Шумука «Оповідання про пережите», в її віданні було багато віршів В. Стуса, публіцистика Є. Сверстюка, В. Чорновіла, І. Дзюби, М. Осадчого, впорядковувала і відсканувала архів В. Симоненка, чий вірші вона поширювала через записані на магнітофон записи на творчих вечорах у школах, сільських клубах і бібліотеках на Харківщині та Луганщині. На творчих вечорах у столиці Н. Світлична часто зачитувала самвидав. Усе це швидко ставало відомо агентурі КДБ, яка доповідаючи начальству у Києві сприяла у підготовці операції «Блок» [61, с. 14–15].

Вона готувалась ще з липня 1971 р. Зокрема, на засіданні колегії КДБ, яка відбувалась спільно з очільниками облуправлінь 16 липня 1971 р. обговорювалась проблема боротьби «націоналістичними елементами» на рівні УРСР, де було запропоновано посилення заходів на цім напрямку. Щоб реалізувати задумане, на засіданні колегії було прийняте рішення про початок розробки групової справи під назвою «Блок». В основний вектор уваги потрапили 24 найбільш активні дисиденти початку 1970-х рр. – В. Стус, І. Світличний, І. Гель, В. Чорновіл, подружжя Калинців, І. Дзюба, Н. Строката, О. Заливаха, Є. Сверстюк та ін. Для ведення цієї справи була створена окрема оперативна група КДБ. Юридично майбутні репресії були обґрунтовані постановою ЦК КПУ від 27 липня 1971 р. (за основу бралась постанова ЦК КПРС – *І. М.*) «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». Опісля цього, 9 серпня 1971 р. була заведена справа, куди і вносились усі подальші документи по операції «Блок» або на основі неї виділялись індивідуальні кримінальні справи супроти українських дисидентів [61, с. 19].

Приводом для початку операції був візит у Київ 29 грудня 1971 – 2 січня 1972 р. діаспорного діяча, студента і члена СУМ Ярослава Добоша. Він приїздив в УРСР з Бельгії, чийм підданим він і був. 3-4 січня 1972 р. Добош відвідав і Львів.

Основна мета поїздки Добоша – збір інформації про арешти українських дисидентів в 1970–1971 рр. і про становище дисидентського руху в УРСР [61, с. 20].

Після зустрічі кур'єра закордонних частин ОУН Я. Добоша з І. Світличним протягом 31 грудня 1971 – 1 січня 1972 рр., КДБ взяло під оперативний нагляд бельгійського гостя. 4 січня Добоша було затримано в Чопі Закарпатської області перед відправкою закордон. Згодом, допити діаспорного діяча дали необхідні для КДБ результати – він під тиском розповів про всі зустрічі з київськими і львівськими дисидентами, де активно цікавився проблемами репресованих. 11 січня 1972 р. голова КДБ УРСР В. Федорчук подав прохання до П. Шелеста на дозвіл арешту фігурантів у справі Добоша [63, с. 17].

Наступного дня, 12 січня розпочались активні обшуки дисидентів у Києві та Львові в рамках спецоперації КДБ «Блок». В ході неї було обшукано та арештовано таких діячів з українського незбройного руху опору як В. Чорновіл, І. Гель, І. Світличний, І. Дзюба, О. Мешко, В. Стус, Д. Шумук, подружжя Калинців та ін. Зокрема, в ході обшуку І. Світличного на його квартирі у Києві по вул. Уманській слідчі КДБ 12 січня 1972 р. багато продукції самвидаву (статті, брошури, книги, вірші і т.д.), яких було вдома в діяча понад 50 штук, друкарську машинку, радіоприймач, машинопис мемуарів Д. Шумука «Оповідання про пережите». У ході обшуків у Світличного до нього навідався критик І. Дзюба, якого слідчі обшукали на цій же квартирі, а через декілька днів провели обшук вже в його помешканні. 15 січня 1972 р. Іван Світличний був арештований КДБ. 22 січня йому були висунуті обвинувачення за ст. 62 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»), де підставою для обвинувачення було нелегальне поширення та зберігання ним самвидаву, а також зустріч з кур'єром ЗЧ ОУН Я. Добошем [63, с. 21–22].

Хвиля масових обшуків і арештів українських дисидентів не могла оминати і молодшу сестру Світличного Надію. В ході обшуку її помешкання 12 січня 1972 р. по провулку Кіровоградському 8 у Києві слідчими КДБ було знайдено редаговані нею мемуари Д. Шумука «Оповідання про пережите», «Як іноземець поміг вами», «Спадкоємцям Лаврентія Берія», «Хроніка текущих подій», «Більмо» авторства

М. Осадчого та ін. література «антирадянського характеру» [12, арк. 1]. Постанова на обшук квартири Світличної була укладена 6 січня 1972 р. і затверджена заступником генпрокурора УРСР того ж дня [12, арк. 23].

Обшук на квартирі Світличної тривав з 7:45 ранку 12 січня і до 00:45 13 січня 1972 р. Загалом, за час обшуку у неї вилучили 69 предметів самвидаву (переважно відтворений у зошитах в клітинку), особистої переписки (листи, поштові листівки), два фотоапарати, фотоплівки, магнітофонні плівки, фотокопії прозових творів і віршів заборонених літераторів та ін. [12, арк. 25–40]. У 18:10 на квартиру Світличної зайшов Григорій Міняйло (1945 р.н.), якого КДБ також обшукало. Зокрема, в нього у портфелі знайшли магнітофонну плівку на двох бабінах, щоденник депутата Сталінської райради з різними записами і адресами, блокнот «Для списку» з різними нотатками, блокнот-алфавіт з різними надписами, 2 листи з закордону на ім'я Міняйла та велика тека з текстами на 43 аркуші [12, арк. 40].

Через 10 років опісля обшуків в себе на квартирі, Н. Світлична згадуватиме, що «...12 січня 1972 року я зовсім не почувалася щасливою. То вже пізніше, в концтаборі, зважуючи різні можливі варіанти своєї долі, я схилилася до твердої думки, що мені таки пощастило, що я пізнала ще й цю – без косметики, відверту сторону нашої прекрасної дійсності та пізнала справжню ціну волі». Більш розлого про події січня 1972 р. діячка написала у власних мемуарах під назвою «Погром із продовженням». Кожного свого читача вони вражають своєю щирістю, правдивістю і умінням авторки відтворити до найменших деталей будь-який епізод, який мав місце в тому важкому 1972 р. [60, с. 21–23].

10 березня 1972 р. на Н. Світличну було заведено окрему кримінальну справу з тих матеріалів, які містились на неї у справі № 42. До справи пропонувалось підшити протокол обшуку на квартирі Світличної від 12 січня 1972 року, усі вилучені під час обшуку документи та речі, протокол огляду цих документів та речей та протоколи допиту Світличної як свідка від 16, 28 та 31 січня, 28 лютого і 1 березня 1972 р. [12, арк. 1]. Частина цих протоколів допитів її як свідка була долучена до 2, 4-го і 5-го томів з архівно-кримінальної справи Н. Світличної та до справи І. Світличного [6–9]. Того ж дня було визначено, що справа фігурантки є

доволі складною і для проведення оперативно-слідчих дій буде потрібно залучити декількох слідчих КДБ. Для цього були виділені офіцери КДБ – капітан Даценко та підполковник Гарбуз. З 24 березня справу вів капітан Сірик [12, арк. 2–4].

13 березня 1972 р. Н. Світличній було оголошено про те, що на час попереднього слідства вона не виїжджатиме з Києва без дозволу слідства та суду. Про те, що вона підписалась у підписці про невиїзд свідчить однойменний документ в її справі [12, арк. 6–7].

Загалом, протягом січня–квітня 1972 р. статус Світличної у справі щодо операції «Блок» був лише як у свідка (згодом підозрюваної), то у травні постала проблема щодо зміни їй запобіжного заходу. Офіційною підставою для цього стало те, що за версією слідства Світлична на допитах веде себе «не відверто», а обрана міра запобіжного заходу «не забезпечує повного» та об'єктивного» розслідування. В постанові про зміну запобіжного заходу вказувалось, що підслідна може публічно розголосити усі ті дані, які вона отримала на попередньому слідстві. 15 травня 1972 р. на основі цього, слідчий КДБ Сірик прохав прокуратуру УРСР змінити запобіжний захід на взяття під варту. Санкція від прокурора республіки Ф. Глуха на арешт і ув'язнення діячки була дана 18 травня того ж року. О 14:15 того ж дня Н. Світличні була вручена ця постанова вже як арештованій [12, арк. 8–9]. Ще через день, 19 травня матір Н. Світличної Меланія Іллівна була повідомлена про арешт доньки довідкою з КДБ [12, арк. 21].

Того ж дня дворічного сина Ярему було направлено в дитячий будинок в передмістя Києва – у Ворзель. Попередньо Н. Світлична залишила дружині брата Івана Леоніді записку, що у випадку її арешту, син повинен бути під опікою матері та її – Леоніди. Оскільки в той день Леоніда не знайшла дитини в дитсадку, стало зрозуміло – дитину намагаються використати як інструмент для шантажу Надії Олексіївни. Їй обіцяли побачення з дитиною лише у випадку надання слідству правдивих свідчень – тобто треба було оббрехати себе. Через два дні одна з працівниць дитсадку таємно повідомила Леоніді про те, що Ярему КДБ здало в сиротинець у Ворзелі. Через 10 днів, хворий і наляканий чужими людьми хлопчик був відданий Леоніді та матері Н. Світличної Меланії. Згодом, дитина була взята

під опіку старшою сестрою Надії Світличної Марії, яка виховувала кілька років дитину спільно з своїм чоловіком на Луганщині. Дитина змогла побачити матір лише після її виходу з ув'язнення у травні 1976 р. [60, с. 22–24].

Допити Н. Світличної тривали доволі довго – від моменту арешту і до винесення в її справі висновку обвинувачення, який склав слідчий у її справі – капітан КДБ Сірик 10 лютого 1973 р. у Києві. Слідство намагалось вибити з Н. Світличної будь-яку інформацію про вміст записника з П.І.Б та телефонами багатьох відомих особистостей, в тому числі шістдесятників і діаспорних діячів, прагнуло дізнатись про її контакти з Д. Шумуком [6, арк. 403], подружжям Калинців, Є. Сверстюком, О. Мешко, О. Заливахою, В. Стусом, В. Чорновілом [6, арк. 86; 21, арк. 142] та ін. дисидентами, дізнатись додаткову інформацію про її брата Івана [6, арк. 235], вимусити її викрити себе у поширенні, редагуванні і зберіганні у себе вдома самвидаву і ін. [6, арк. 238].

Оскільки більшість свідчень, які Н. Світлична надавала протягом травня–жовтня 1972 р. не дали для КДБ бажаного результату, вони залучали число свідків з числа оточення дисидентки. Зокрема, окрім рідних Н. Світличної (невістки, матері, старшого брата), були допитані і інші родичі, в тому числі і двоюрідна сестра – Тетяна Курінна (1938 р.н.), яка принципово дала свідчення російською. В них вона засуджувала окремі побутові умови життя Надії Олексіївни, а також була переконана, що «В тому, що Надія Світлична стала на шлях антирадянської діяльності, винен її брат Світличний Іван Олексійович, і тільки він...» [60, с. 138].

У цьому ж допиті від 4 липня 1972 р. Т. Курінна стверджувала, що опісля першого арешту старшого брата в 1965 р., Н. Світлична у листах до матері стверджувала, що Іван є національним героєм і ним слід пишатись як таким. Також, родичка Надії стверджувала, що Світлична періодично їй надсилала поштою в с. Половинкине газету українською мовою, яка видавалась в Чехословаччині. Зі слів свідка, цей часопис їй цікавим не був, адже був написаний західноукраїнським діалектом. Поряд з цим, Курінна переконувала, що про жодну «антирадянську» діяльність вони з Надією діалогу не мали. З 1970 р. контактів Світличної з своєю двоюрідною сестрою в неї вже не було [6, арк. 3–4].

У червні 1972 р. капітан Сірик допитував старшу сестру Надії Марію Світличну. На той час вона працювала економістом на комбикормовому заводі в Старобільську. Це була жінка поза партією і їй було рівно 40 років [13, арк. 63].

Рідна старша сестра діячки Марія на допитах не дала слідству жодних викривальних свідчень. Тим не менш, на допиті від 14 червня 1972 р. слідство зацікавив візит А. Горської в 1970 р. в село до Світличних. Зі слів Марії Олексіївни, візит був до Надії в село лише з метою провідати її та сина [13, арк. 67]. Матір родини Світличних Меланія Іллівна була допитана російською мовою по місцю проживання – в с. Половинкине 28 серпня 1972 р. Єдине, що могла розповісти пенсіонерка – це лише про проблеми зі здоров'ям своєї наймолодшої доньки, яка зі школи скаржилась на часті головні болі [13, арк. 68–69].

Загалом, якщо станом на 7 липня 1972 р. у справі Н. Світличної співробітниками КДБ було допитано 28 свідків з числа рідних та знайомих і було проведено дві криміналістичні експертизи щодо вмісту віднайдених у неї самвидавної літератури [11, арк. 32], то уже 7 вересня число свідків, які були допитані по цій справі було понад 100 [11, арк. 34–36]. 24 жовтня 1972 р. число свідків у справі Світличної сягнула 150 осіб. Того ж дня їй продовжили термін перебування під вартою до 10 лютого 1973 р. [11, арк. 38–39].

Через те, що більшість обвинувачень проти діячки було нею ж заперечено або така інформація залишалась непідтвердженою, слідство вдалось до ще одного методу тиску. Зокрема, 12 грудня 1972 р. Надію Олексіївну було доправлено до Павлівської психлікарні міста Києва. Офіційна підстава – її відмова від даних нею показів, переконання в тому, що її шантажують і відповідно вона часто зверталась за медичною допомогою через головні болі. Згідно зі «свідчень» свідків у цій справі (так як йшлося у постанові про призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи – *І. М.*), Світлична перенесла хворобу кори головного мозку, часто втрачала свідомість, що було приводом для її звернень до лікарів [11, арк. 41–42].

Допити Н. Світличної продовжились 11 січня 1973 р. На запитання слідчих того дня вона відповідати відмовилась [6, арк. 171–178]. В ході допиту 22 січня 1973 р. Н. Світлична також відмовилась давати свідчення і зберігала мовчання, що

і зафіксовано в протоколі [6, арк. 179–182]. 24 січня 1973 р. капітан КДБ Сірик уклав постанову про притягнення Світличної як обвинуваченої, де констатував, що доказів в її справі є достатніми для обвинувачення [6, арк. 186].

Капітан КДБ Сірик у цій акті стверджував, що Н. Світлична проживаючи в Києві в 1964–1972 рр., була переконана націоналістка, яка систематично збирала, розмножувала на друкарських машинках та власноруч виготовляла шляхом переписування. Також, слідчий доводив, що діячка розповсюджувала літературу «антирадянського» спрямування з численними «вигадками» і «наклепами» щодо державного радянського і суспільного владу. З його ж слів, основна мета цих заходів – «підлив» і «ослаблення» радянської влади [6, арк. 195–196].

Того ж дня Н. Світличну було ознайомлено з постановою, де обвинувачення проти себе вона визнала частково. Так, вона визнала, що збирала, редагувала і поширювала самвидав, але в неї не було на меті жодної антидержавної діяльності супроти СРСР. Вона не заперечила свою участь в редагуванні мемуарів Д. Шумука, але все ж стверджувала, що вони їй були цікаві виключно для спостереження за еволюцією політичних поглядів цього діяча, за його долею і зустріччю з непересічними людьми в його житті. Про твір Михайла Осадчого «Більмо» Надія Олексіївна відгукнулася як про твір, який не є антидержавним. З її слів, це була звичайна автобіографічна повість, де автор добре описав психологію «зека» і зменшити певні стереотипи щодо його узагальненого образу в літературі. Твір Осадчого вона ніде не поширювала і читала лише сама [6, арк. 202–203].

На допитах від 25, 30–31 січня 1973 р. Н. Світлична також заперечила будь-яку антидержавну складову тих творів, листів, статей і всього того, що було у неї на домашньому зберіганні. Особливо це стосувалось відкритого листа В. Стуса до П. Шелеста за 1968 р., який вона не вважала антирадянським [6, арк. 204–238].

Загалом, за період слідства над Н. Світличною, в її кримінальній справі було заведено 15 томів включно з контрольно-наглядовими справами, окремими пакетами документів з речовими доказами, а також матеріалами криміналістичних експертиз, де слідство намагалось з'ясувати походження віднайденної в її квартирі самвидавної продукції. Також, до справи була долучена і її особиста друкарська

машинка як один з головних речових доказів [11, арк. 103]. В отриманих авторкою цього дослідження документах з її архівно-кримінальної справи були всі 15 томів, декілька пакетів документів і два томи контрольно-наглядової справи [див. додаток В].

Справа Н. Світличної слухалась на закритому судовому засіданні в Київському облсуді. Підставою для закритого засідання були побоювання КДБ в тому, що відкритий процес дозволить Світличній вийти на свободу ще до завершення слідства [6, арк. 104]. Зі слів Н. Світличної, суд тривав наприкінці березня – на початку квітня 1973 р. Він тривав 6 днів паралельно до процесу над її старшим братом, який відбувався також у закритому режимі [36]. 2 квітня 1973 р. Київський облсуд постановив засудити Надію Світличну по ст. 62, ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») до 4 років таборів суворого режиму [6, арк. 105]. Згодом, її брат Іван також отримав термін за тією ж ст. 62 ч. 1 КК УРСР, але з більшим покаранням – 7 років таборів і 5 років заслання [50, с. 72].

Про отриманий вирок Надія Олексіївна «Вирок звучав, як обух, – безапеляційно і тупо. Врахувавши всі пом'якшуючі обставини, суд проголосив такий вирок, як і вимагав прокурор, – чотири роки таборів суворого режиму». Відбутий рік у статусі підозрюваної вона згадувала як час, який згодом змінився на новий і водночас доволі важкий соціальний досвід: «я мала добру компенсацію – можливість бути собою і щастя спілкуватися з гордими і внутрішньо вільними людьми – радянськими політв'язнями» [60, с. 25].

Відбувати покарання Н. Світличній довелося на зоні ЖХ-385/3, яка знаходилась с. Барашево Теньгушевського р-ну Мордовії. Туди ж потрапили і інші жінки дисидентки, в тому числі львівська поетеса І. Калинець, її подруга і мисткиня С. Шабатура, О. Сенік, а також мікробіологиня з Одеси Н. Строката-Караванська та багато інших українок, які відбували покарання за правозахисну діяльність та поширення самвидаву. Там також були і членкині ОУН Д. Гусяк і М. Пальчак. Усі ці жінки були об'єднані спільним горем та долею, яка випала їм за те, щоб гордо залишатись українками. В табір Н. Світлична прибула у червні 1973 р. Тут їй довелося важко працювати спільно з іншими арештантками, брати участь у

страйках та голодуванні. Зокрема, один із карцерів як покарання за протест Н. Світлична в 1974 р. відбувала разом з дружиною поета Ігоря Калинця Іриною. Водночас для того, щоб мати змогу відсвяткувати Різдво, жінки мусили перевиконувати робочу норму, щоб отримати додатковий вихідний [19].

Останніх півтора місяця свого ув'язнення Н. Світлична перебувала в одній із виправних колоній на Луганщині. Ймовірно в такий спосіб система хотіла призвичаїти незламну жінку до остаточного повернення на малу Батьківщину. 18 травня 1976 р. – рівно через 4 роки після арешту вона змогла вийти на свободу. Хоч і Надія Олексіївна отримала припис від влади залишатись на рідній Луганщині, реальних перспектив у неї тут не було. За цих обставин вона бере з собою свого сина Ярему і повертається в Київ, де проживає без прописки у Леоніди Світличної. Їй часто доводилось йти на відмітку в міліцію, періодично Н. Світлична направлялась і в прокуратуру, і в суд, але того жаху, який вона переживала в 1960-х і особливо в 1970–1973 рр. уже не було [60, с. 61].

Довгий період часу Надія Олексіївна не змогла віднайти для себе роботу. Восени 1976 р. вона написала заяву про те, що відмовляється від радянського громадянства і просить дати їй можливість виїхати з дитиною в еміграцію. В 1977 р. вона вдруге вийшла заміж. Її обранцем став Павло Стокотельний. Через рік у пари народився син Іван. Це сталося у травні 1978 р. За той час вона встигла влаштуватись двірником у дитсадок, куди був відданий її молодший син. Незабаром, в 1978 р. вона отримала дозвіл на еміграцію і з цього часу розпочався інший період у її житті – діаспорний [79, с. 665].

Отже, в ході проаналізованого нами джерельного матеріалу з ГДА СБУ, інтерв'ю та спогадів Н. Світличної та її сучасників ми з'ясували, що живучи в УРСР вона була однією з найбільш активних жінок-дисиденток 1960 – 1970-х рр. Її доля до 1965 р. – це типове життя пересічної українки, яка намагалась вирватись з тенет колгоспного раю та отримати щасливий білет в майбутнє у великому місті. Надія Олексіївна не лише витягла для себе можливість працювати за спеціальністю на Луганщині, а й реалізувала себе як здібний бібліограф, талановита художниця,

редакторка текстів, громадська діячка і що головне – щира патріотка, яка вміла відстояти себе та змогла мужньо стримати тоталітарні тортури в 1972–1976 рр.

Розділ 2. Діяльність Н. Світличної в діаспорі (1978–2006)

Еміграція для Надії Світличної була змогою відчути себе по-справжньому жінкою і в першу чергу – українкою, яка бореться за права свого народу на самовизначення. На превеликий жаль, в Україні і досі немає гідного розуміння того як діаспора та політична еміграція в 1970-х – 1980-х рр. шляхом протестацій, політичних заяв, зустрічей та громадсько-культурних акцій не менше за тих, хто залишався в УРСР докладались до повернення української незалежності в 1991 р. За цих обставин ми і спробуємо відтворити усі ті вагомні події і рішення, які взяла на себе Надія Світлична в еміграції щодо взяття на себе ролі головної української правозахисниці поза межами радянської України.

Її шлях в еміграцію розпочався в 1976 р. – тоді вона написала заяву про відмову від радянського громадянства і прохала дозвіл на еміграцію. Це відбулось через декілька місяців по її звільненню з тюремного ув'язнення. В 1977 р. громадянка США, українка Софія Геврик отримала лист від представника американського консульства в Києві, що її сестра Н. Світлична звертається до неї з проханням на возз'єднання родини у США. Попри те, що родина Гевриків не мала відношення до родини Світличних, але була задіяна у поширенні самвидаву, вони одразу зрозуміли, що потрібно негайно дати ствердну відповідь щодо сприяння у переїзді. Процедура щодо виїзду у США зайняла рік. Офіційно дозвіл було видано у вересні 1978 р. 8 жовтня 1978 р. Надія Світлична з двома дітьми змогла покинути УРСР. На думку Світличної, КДБ безперешкодно відпустило її з розрахунком, що на Заході вона довго не протримається і згодом буде проситись додому. Як ми знаємо, цього не станеться і вперше Світлична змогла відвідати Батьківщину інкогніто лише в 1990 р. і з того часу періодично приїздила в Україну аж до своєї смерті у США в 2006 р. [60, с. 61–62].

12 жовтня 1978 р. досліджувана нами дисидентка прибула до італійського Риму. Тут Н. Світлична була удостоєна аудієнції до папи Римського Павла VI. Також, в неї була зустріч з місцевими українськими громадами, які щиро нею захоплювались як борчиною національного руху [57, с. 71–72].

8 листопада 1978 р. вона прибула в Нью-Йорк, де її зустріли Софія і Тит Геврики. В домі цієї родини у Філадельфії Світлична з дітьми прожила рік. У 1979 р. з родиною возз'єднався чоловік Світличної Павло Стокотельний, який згодом купив житло для своєї сім'ї. Перед тим він пройшов не одне коло пекла для того, щоб добитись дозволу на виїзд з УРСР. Мало того, що йому нагадували участь в акціях на покладанні квітів до монументу Т. Шевченку щороку 22 травня у Києві, так ще й додавався і факт репресій проти його батька в 1930-х рр. [20].

Перед тим як Світлична переїхала в США і долучилась до Закордонного представництва Української Гельсінської групи (ЗП УГГ) осінню 1978 р., цьому передували ряд вагомих подій. По-перше, після ратифікації СРСР Гельсінської угоди 1975 р., де зокрема і йшлося про захист прав людини, для дисидентів в УРСР з'явилась легальна можливість боротись за свої права. Однак, коли 14 жовтня 1977 р. заснована рік перед тим Українська Гельсінська група (УГГ) спробувала зареєструватись через РМ УРСР як громадська організація, влада відповіла на це черговою хвилею репресій. Майже всі учасники групи були арештовані хтось повторно, а хтось вперше в 1977–1981 рр. Лише окремим діячам, в т.ч. Н. Світличній вдалось емігрувати на Захід [79, с. 665].

Під впливом подій 1972–1977 рр. дисиденти в еміграції в 1978 р. утворили ЗП УГГ як новий орган висвітлення правди про радянські репресії в Україні. Вони поставили перед собою завдання бути підзвітними українській діаспорі щодо реалізації заходів щодо поширення правди про радянські злочини, вести активну видавничу діяльність та здійснювати координацію українців з числа колишніх громадян СРСР для боротьби з СРСР. Для ефективної боротьби з системою ЗП УГГ координувала свої зусилля спільно з ДЦ УНР в екзилі, ОУН обох фракцій, СКВУ, Пластом, СУМ та іншими діаспорними організаціями [81, с. 984].

Поява закордонного філіалу УГГ вперше обговорювалась між М. Руденком і Л. Плющем ще в 1976 р. Зокрема, в січні 1976 р. коли Л. Плющ емігрував у Францію, Руденко пропонував йому наступне: «... Світ поки що не дуже цікавиться Україною – треба його ворухити. І Ви, Леоніде, ..., багато – дуже багато! – можете для цього зробити...» [57, с. 71].

У 1977 р. саме Л. Плющ став першим закордонним членом УГГ. В 1977 р. до УГГ долучився генерал П. Григоренко, а в 1978 р. – Н. Світлична. Саме ці троє громадсько-політичних і культурних діячів, які були змушені тікати з СРСР стали фундаторами ЗП УГГ. Очільником ЗП в США став П. Григоренко з осідком в м. Нью-Йорк, а Л. Плющ отримав схожі повноваження від УГГ в Парижі [26, с. 3].

Вперше усі троє засновників ЗП зустрілись під час Третього Світового конгресу вільних українців (СКВУ) в готелі «Американа» в Нью-Йорку 23 листопада 1978 р. Це був один з кращих тодішніх готелів у бізнес-столиці США. Захід української діаспори тривав три дні – 23–26 листопада. Про це було докладно описано в репортажах україномовного американського часопису «Свобода». З нього ж ми дізнаємось про те, що головною темою зібрання була консолідація моральних та матеріальних ресурсів діаспори, які слід було розгорнути на потреби українського населення в радянській окупації. В перший день засідання, о 14:00 в роботі комітету СКВУ з прав людини взяли всі три представники ЗП УГГ. Там вони виступили в ролі коментаторів. Допомога вести коментування для ЗП УГГ молодий харківський журналіст В. Боровський, який також був жертвою репресій 1975–1977 рр. Як і всі три вищезгадані керівники ЗП УГГ, Боровський зміг емігрувати з СРСР та отримати нові можливості для праці на Заході [41].

У ході роботи правозахисного комітету СКВУ, Н. Світлична активно просувала ідею щодо припинення ворожнечі між українцями з будь-яких міркувань, які можуть бути перешкодою для спільної справи. Окремий акцент вона поставила на політичних розбіжностях. Декламуючи власний переклад вірша індійського поета Р. Тагора, діячка закликала діаспору до пам'яті про історичну Батьківщину. На її думку, коли є розуміння цього, тоді і сама Батьківщина не померла для них. Зауважимо, що про факт участі на конгресі свідків останніх радянських репресій підкреслив у своїй доповіді новообраний президент СКВУ, лідер ОУН-м М. Плав'юк. Він також стверджував, що допомога цим діячам є рівнозначна тій, яка була б надана для жителів України, які залишились в радянській окупації. Також, лідер СКВУ підтримав заклик генерал-майора Григоренка до повного бойкоту Московської олімпіади 1980 р. [71, р. 86].

Така акція була запланована на той випадок, якщо влада СРСР не пішла б на поступки щодо вільного пересування, права на виїзд (еміграцію), зустрічей і інших вільних контактів українців в еміграції з Батьківщиною. Про найбільші порушення з боку СРСР в сфері прав людини генерал П. Григоренко стверджував, що найбільше страждають саме кримські татари. На захист цього народу на конгресі виступили і литовські дисиденти. Водночас Л. Плющ закликав до бойкоту Олімпіади як того заходу, який несе за собою ідейні аналогії з олімпіадою в 1936 р. в нацистському Берліні [27, с. 3].

По завершенню роботи конгресу, 26 листопада 1979 р. в Нью-Йорку була організована велика громадсько-політична демонстрація за участю 8 тис. українців. В ній взяла участь діаспора і недавні українські емігранти, які підтримували своїх земляків в ході нової хвилі тоталітарних репресій. В ході демонстрації участь взяла і Н. Світлична включно з усіма трьома членами ЗП УГГ. Найбільш яскраво виступив на заході Л. Плющ, який засуджував західне умиротворення СРСР і в якості аргументу навів схожий тип політики Заходу по відношенню до А. Гітлера в 1930-х рр. Апелюючи до укладеної в 1975 р. Гельсінської угоди, яку СРСР вважав пасткою для Заходу, Плющ переконував, що насправді ця пастка – для комуністів. Також, у діяча не було жодних сумнівів щодо близького розпаду СРСР як держави в майбутньому. По завершенню акції, поліція Нью-Йорка оточила демонстрацію і розігнала її силою. Під час сутичок з силовиками отримали поранення декілька українських демонстрантів. Від імені СКВУ та інших діаспорних організацій було подано протест у мерію Нью-Йорка щодо незаконних дій поліції [28, с. 3].

Слід зауважити, що ідея бойкоту Літніх Олімпійських ігор в Москві (1980) з позицій листопада 1978 р. в Нью-Йорку від ЗП УГГ була доволі актуальна для українців, але не для всього демократичного світу. Хоч і рішення про проведення ігор в Москві приймалось ще у жовтні 1974 р. у Відні (75-та сесія МОК), все ж до бойкоту звернулись і американці – в 1979 р. Зміна позиції США у цім питанні стала можливою через те, що Д. Картрер як президент США шукав нову можливість для підвищення рейтингу серед електорату. Новою нагодою для цього стала ситуація з американськими заручниками у посольстві в іранському Тегерані [68, с. 419].

У грудні 1979 р. радянські війська увійшли в Афганістан і вже в січні 1980 р. Дж. Картер приймає рішення про те, що у санкційний пакет проти Кремля увійде і бойкот Літніх Олімпійських ігор. Про це він оголосив 20 січня 1980 р. в ході виступу на програмі «Meet the Press». Там же він заявив, що не підтримає американських спортсменів в участі на вищезгаданих іграх. Єдиною умовою для участі в них Картер називав вивід військ ЗС СРСР з території Афганістану. На його думку, допоки інтервенти в Афганістані, потрібно було б перенести ігри в іншу державу. Як варіант – пропонувалась Греція. Хоч і МОК 21 березня 1980 р. погодився з ідеєю Картера, все ж ігри в Москві відбулись. Перемога на них СРСР була фіктивна – там не було реальних конкурентів з кількох десятків демократичних держав. Багато країн брало участь в альтернативних іграх в США у липні того ж року [68, с. 425].

По завершенню облаштування перших двох засновників ЗП УГГ у США (П. Григоренко і Н. Світлична), а також укладення їх співпраці з Л. Плющем, з кінця 1978 р. фундація активно працювала на правозахисній ниві. Ця площа роботи для ЗП була важка, але з іншого боку – в неї був доволі широкий резонанс серед міжнародної спільноти. Окрім ведення друкованих видань і публікацій резолюцій та інших актів, вони шукали для себе різні платформи для взаємодій, зустрічей з світовими політиками і нові методи боротьби з тоталітаризмом [57, с. 73].

З 1979 р. до ЗП приєдналась Н. Строката, а з 1980 р. – В. Малинкович. Останній учасник ЗП був П. Рубан, який приєднався в 1985 р. ЗП вела свою діяльність двома мовами – українською та англійською. Зокрема, рідна мова використовувалась для поширення власних матеріалів серед діаспори і українців в СРСР, в той час як англійською мовою матеріали поширювались серед організацій при ООН, для канцелярій світових політиків, урядів глобальних держав та міжнародних організацій. Переважно це були звіти про арешти та інші види репресій радянців проти українців в СРСР. Водночас першими заходами в 1978 р. від урядів Заходу, де взяли участь представники ЗП УГГ, в т.ч. і Н. Світлична були конгрес

американської Міжнародної Амністії (Лос-Анджелес) і III-ті Сахаровські читання у м. Вашингтон (федеральний округ Колумбія) [34].

Зауважимо, що під час останнього згаданого заходу до Н. Світличної та П. Григоренка долучився інший член УГГ П. Вінс. Тоді ж були організовано декілька виступів генерала Григоренка перед комісією НАТО при МЗС США, а в 1981 р. він спільно з В. Малинковичем і Н. Строкатою виголосив промову перед Гельсінською комісією американського конгресу, де відзначалась 5-та річниця створення УГГ. Тоді ж Григоренко мав змогу викладати у військовій академії армії США Вест-Поїнт, але від такої пропозиції він відмовився [82].

Хоч і ЗП УГГ було утворене ще в листопаді 1978 р., офіційний анонс про його існування було зроблено у квітні 1979 р. Головою ЗП став генерал Григоренко, а його правою рукою – Надія Світлична. ЗП підтримувало контакти з УГГ в УРСР і тими її членами, які відбували покарання в таборах [57, с. 73].

Для поширення інформації про свою діяльність ЗП активно контактувала з пресою Заходу – з радіо, друкованими газетами та телебаченням. Зокрема, в 1983–1994 рр. кореспонденткою в Нью-Йорку від «Радіо Свобода» була членкиня ЗП Н. Світлична. Її матеріали переважно стосувались проблеми радянських репресій в УРСР. В редакції видання вона могла затримуватись подекуди до 10 – 11-ї години вечора. Одного разу після роботи в неї ледь не відібрали сумку з матеріалами для завтрашнього ефіру. Світлична не розгубилась і змогла відбити сумку у вуличного грабіжника – ось наскільки вона відповідально ставилась до виконання своїх робочих обов'язків. Одна з найдосвідченіших українських редакторок «Радіо Свобода» і близька подруга Н. Світличної Л. Литовченко згадувала, що «Її дуже любили, вона була завжди з посмішкою, завжди привітна, але разом з тим відчувалася в ній твердість характеру, сила духу. Вона була маленька, щупленька, але за тим бачилася така скеля, така міць» [48].

Світличну слухачі запам'ятали через проникливий голос зі своєрідними модуляціями, які по особливому впливали на слухачів. Особливо популярною була її авторка програма «Погром з продовженням». В своїх ефірах вона відкрила для діаспори талант В. Стуса, де часто декламувала його вірші. Саме в діаспорі діячка

завершила упорядкування його збірки «Палімпсести». Книга формувалась з цигаркових папірців, які Стус писав підпільно у таборах [20].

Для додаткової ефективності роботи ЗП УГГ була налагоджена взаємовигідна співпраця з діаспорними та іншими закордонними видавництвами. Особливо вагомою була робота з видавництвом «Смолоскип», яке розміщувалось в американському м. Балтимор. Його очільник, член ОУН-м О. Зінкевич був спонсором більшості проєктів ЗП УГГ і активно координував роботу органу з іншими виданнями, а також виступав упорядником матеріалів ЗП [45; 46].

Завдяки своїй дружбі з головою СКВУ М. Плав'юком, Зінкевич став лобістом того, щоб контакти ЗП УГГ і СКВУ лише зростали. Члени ЗП брали активну участь у засіданнях комісії з прав людини, які відбувались щомісячно під керівництвом Я. Білака в канадському Торонто протягом всього 1979 р. В ході одного із засідань було заплановано анонсувати книгу під назвою «Гельсінська угода й совєтські порушення прав людини в Україні від 1975 до 1980 рр.». Ключова ідея цієї публікації полягала в тім, щоб збірник було видано ще до початку роботи Мадридської оглядової конференції країн-учасників НБСЄ (1980–1983). Цю площадку ЗА та інші діаспорні організації мали у планах використати для привернення уваги міжнародної спільноти щодо проблем в українському питанні. Ключова увага під час Мадридської конференції за задумом ЗП – це привернення уваги до проблем радянських репресій проти дисидентів і правозахисту [24, с. 3].

Згодом, збірник вийшов під назвою «Україна і Гельсінський договір: порушення прав людини радянським урядом». Його редактором виступив історик, перекладач та діаспорний громадський діяч М. Царинник. Публікація збірника була зроблена англійською – офіційною мовою Мадридської конференції. Наповнення збірника передбачало статті та тези від американських правників і публікації від членів ЗП УГГ та інших представників УГГ. Основний зміст збірника – проблема захисту прав людини в СРСР. Серед авторів збірника була і Надія Світлична. В цьому збірнику були 7 вагомих актів про репресивний кейс в Україні, списки борців з тоталітаризмом в Україні, яких арештували в 1975–1980 рр. Було також подано велику бібліографію. Вона була корисною для всіх тих, хто прагнув би більше

дізнатись про радянські репресії в Україні. Усю подану бібліографію можна було віднайти в українських бібліотеках та книгарнях в діаспорі [70, с. 239].

Розгортання активної діяльності ЗП УГГ не могло не привертати увагу співробітників КДБ УРСР. До прикладу, у квітні 1980 р. в одному із інформаційних повідомлень українського КДБ під назвою «Про антирадянську діяльність зарубіжних ОУН» повідомлялось про зустріч П. Григоренка з представниками керівництва ОУН в діаспорі в Нью-Йорку в березні 1980 р. Виступаючи перед присутніми, Григоренко закликав зарубіжні ОУН спрямувати основні зусилля на використання майбутньої зустрічі в Мадриді з метою засудження зовнішньої і внутрішньої політики СРСР перед міжнародною громадськістю. Особливу надію в здійсненні цих акцій він покладав на підтримку і допомогу правлячих кіл США, Канади і країн Західної Європи. На його думку, на зазначеній зустрічі варто було б ухвалити «договір» про застосування амністії до засуджених членів УГГ, а також документ із закликом до країн-учасниць другої світової війни підписати «реальний договір», який передбачає звільнення від радянської окупації соціалістичних країн. Генерал закликав керівників ОУН активно долучитися до протестів у зв'язку з подіями в Афганістані, що дасть їм змогу розраховувати на політичну підтримку з боку постраждалих афганців [1, арк. 247].

Зі слів автора інформаційного повідомлення КДБ, характер виступів інших учасників зустрічі (Строкатої, Плюща, Світличної) засвідчили про наявність суперечностей та дискусій між оунівцями і ЗП УГГ, а також всередині ОУН. Націоналістична преса була змушена визнати, що учасники зустрічі не дійшли компромісу і не в усьому поділяли позиції ораторів [1, арк. 248].

Доповідь КДБ УРСР про конфлікт між ЗП УГГ та ОУН в діаспорі не була вигадана. До прикладу, проти участі ЗП в Мадридській зустрічі НБСЄ активну пропаганду вела редколегія газети «Визвольний фронт», яка відверто дискредитувала задумки лідерів ЗП. Головним опонентом генерала Григоренка виступив один із лідерів ОУН – Ярослав Стецько. Для ведення цієї кампанії у нього були власні причини. Головною причиною конфлікту була проблема того, хто саме від діаспорних фондів має представляти інтереси українців та діаспору в цілому

на Мадридській конференції. Погляди ОУН і ЗП УГГ суттєво відрізнялись в цьому плані як ідеологічно, так і методично [22, с. 2].

Генерал Григоренко виступав ідеологом максимальної консолідації з усіма течіями антирадянського спротиву в СРСР, в т.ч. і російським. Для лідерів ОУН така позиція була чужа, адже ще з міжвоєнного часу вони дотримувались безкомпромісного чину боротьби з радянським Кремлем. Окремо редакцію і дописувачів видання «Визвольний фронт» непокоїв сам факт того, що замість ОУН на Мадридській зустрічі буде виступати саме ЗП УГГ. Певний час Григоренко ігнорував ці замітки, адже вважав, що з часом конфлікт буде вичерпано. Тим не менш, оунівці вдавались до різних маніпуляцій у своїх методах, в тому числі і обвинувати Григоренка, Світличну і інших членів ЗП УГГ в роботі на КДБ. Остаточно конфлікт було завершено лише влітку 1980 р. за підтримки СКВУ та Конгресу українців Канади (КУК), які надали можливість для ЗП УГГ виступати на різних публічних заходах в Канаді [88, с. 39–40].

Виступ лідера ЗП П. Григоренка в ході Мадридської конференції відбувся 11 листопада 1980 р. В ньому взяла участь і Н. Світлична. Ця подія мала місце в ході прес-конференції «Ad hoc комітету» США. Захід було присвячено інтервенції радянців в Афганістан, яка тривала вже 2 роки. Подібно до протидії сучасній російській агресії, демократичний Захід всіляко намагався залучати санкції пакети та інші засоби міжнародного тиску для того, що 40-ва армія ЗС СРСР покинула Афганістан. Зауважимо, що у своїй промові генерал Григоренко ставив акценти на ухильництві радянської дипломатії від дискусій щодо порушень прав людини в радянських республіках. Актуалізуючи питання репресій проти членів УГГ, які залишились в СРСР, він наголосив, що Україна – це не росія і в неї є своя ідентичність. Генерал висловив сподівання, що в майбутньому українці самі зможуть вирішувати свою долю як нація у самостійній державі [88, с. 42].

Під час проведення конференції, в ній активно брали участь усі члени ЗП УГГ, які долучились до фундації в 1978–1985 рр. Н. Світлична була однією з організаторів акції «Правозахисний Мадрид», яка була покликана на поширення відомостей серед міжнародної спільноти про радянські репресії. Були зроблені

заклики до звільнення радянських дисидентів, а на підтримку діяльності ЗП УГГ було сформовано однойменний фонд грошової допомоги [55, с. 4].

Мадридська зустрічі НБСЄ завершилась в 1983 р. для СРСР та Заходу доволі формалізованим підсумком. Зокрема, 6 вересня 1983 р. було укладено останній договір, де всі держави Гельсінського пакту 1975 р. дали обіцянку щодо розбудови нових можливостей для дотримання прав людини і співпрацювати між собою в цій сфері на міжнародному рівні. Комісією з прав людини при СКВУ пропонувалось визначити всім сторонам конференції легітимізацію гельсінських моніторингових груп в СРСР. Однак в тодішніх геополітичних умовах, пропозиція з української діаспори залишилась поза увагою міжнародної спільноти [71, р. 100].

Попри те, що Мадридська конференція (1980–1983) не дала бажаного результату, все ж її успіхи у порівнянні з Белградською зустріччю НБСЄ 1977 – 1978 рр. були значно більшими. Зокрема, це було відчутно у кількості публікацій преси, у виступах діаспорних політиків і громадсько-культурних діячів, а також урядовців зі США, Канади, європейських та інших демократичних держав. Зауважимо, що збільшення участі Канади у міжнародному тиску на СРСР в сфері прав людини було заслугою ЗП УГГ та комісії з прав людини при СКВУ. Тут була і заслуга досліджуваної нами Н. Світличної [53, с. 165].

Починаючи з 1980 р. Надія Світлична як одна із лідерок ЗП починає свою активну видавничу діяльність. Крім брошур та поширення відомостей про радянські репресії на публічних заходах, ЗП УГГ чудово розуміло, що є потреба у власному інформаційному продукті для широкої аудиторії. Провідним виданням ЗП УГГ став редагований Н. Світличною «Вісник репресій в Україні». Бюлетені цього видання виходили протягом 1980–1985 рр. щомісячно. Видання було двомовне – була українська і англійська версія. Зокрема, англійську версію ЗП УГГ поширювало серед громадян європейських держав і в Північній Америці. Україномовну версію поширювали серед української діаспори і нелегальними каналами серед громадян радянської України [21]. Додатком до бюлетенів йшли «Документи українського патріотичного руху». До прикладу, в такому додатку від 1980 р. (перший № додатку) були вміщені чотири вагомні документи, які

розповідали про методи боротьби з радянським колоніалізмом, була щира розповідь про репресії і протест проти чергового арешту В. Чорновола [32, с. 3].

Станом на квітень 2025 р. усі випуски «Вісника репресій в Україні» є опубліковані на сайті архіву ОУН в м. Лондон. На цьому порталі було розміщено усі номери – як англійську, так і українську версії. Власне в самому виданні можна знайти інформацію про різні види політичних радянських репресій супроти дисидентського руху, релігійних діячів (українських національних церков та протестантів), а також ряд цікавих біографічних довідок. Зокрема, тут є багато інформації про життєпис та творчість фізика-ядерника А. Сахарова та кінорежисера вірменського походження С. Параджанова, якого ми знаємо завдяки екранізації роману М. Коцюбинського «Тіні Забутих Предків». Серед постійних рубрик були такі як «Архів самвидаву», «Хроніка репресій» і найвагоміша – «Новини про засуджених». Бюлетені вісника вміщували в собі і бібліографію про радянські репресії, які згадувались в українській радянській газетній періодиці, у світових рейтингових ЗМІ та у провідних виданнях СРСР [57, с. 74].

У 1985 р. робота, куди Н. Світлична вклала понад 5 років свого життя була припинена. Це було зроблено на прохання західних політиків та через погіршення безпекової ситуації довкола членів ЗП УГГ. Вагомою ланкою у щомісячнику були публікації списків політичних бранців Кремля, їх точні адреси відбування незаконних вироків, короткі біографічні довідки про цих діячів і скромні дані про їх сім'ї. Окремою серією у віснику були видані «Портрети сучасників». Кожен із номерів видання в середньому складав 30–40 сторінок. Попри те, що видання проіснувало лише 5 років, все ж коли Конгрес США заслуховував доповіді про порушення прав людини в УРСР, він користувався бюлетенями вісника [21].

Про свою працю довкола «Вісника репресій в Україні», який Надія Олексіївна де-факто впорядковувала всі 5 років (1980–1985) сама, вона згадувала наступним чином: «Ми нічого не знали. Хотіли щось повідомити про когось – але як повідомиш? Тільки те загальне, що знаєш – то вже нікого не цікавить, треба щось нове повідомити. У «Вісник Репресій» видзьобували такі дрібничкові інформації, але я старалася їх помістити. Потім виявлялося, що вони помилкові, що то не так

було, і в наступному числі треба було вказати, що це помилка. Але все одно багато людей вважали, що це потрібне і користувалися ним» [36].

Основними каналами для поширення «Вісника репресій в Україні» стали комітети при СКВУ, КУК, українські діаспорні громадські організації, бібліотеки, клуби, органи ООН, дипломатичні місії, впливові західні політики та культурні діячі і т.д. Фінансування вісника відбувалось за рахунок тих коштів, які були надходженням від його переплати різними організаціями чи приватними особами. Частково потреби видання покривались за рахунок пожертвувань від різних українських громад в діаспорі. Припинення видання в 1985 р. було пов'язане також і з приходом до влади останнього генсека і єдиного президента СРСР М. Горбачова (1985–1991). Людина, яка була прозахідних поглядів і який взяв курс на лібералізацію життя в тоталітарній державі шляхом кардинальних реформ пішов на низку амністій для українських політв'язнів в 1985–1989 рр. За таких умов, потреба у виданні таких бюлетенів у ЗП УГГ відпала [57, с. 75].

З 1987 р. ЗП УГГ активно поширювало та редагувала експрес-випуск «Українського вісника» в 1987 р., а також декілька випусків цього ж видання протягом наступного 1988 р. В обов'язки Н. Світличної як члена ЗП УГГ було і корегування та інша редакційна робота довкола часопису «Кафедра». В той же період Н. Світлична активно редагувала свій авторський журнал «Надія». Він був у форматі радіопередач, які були присвячені упорядкованим нею поетичних збірок В. Стуса, М. Руденка, М. Горбала і Я. Лесіва [34].

Багато чого змінилось в ЗП УГГ після смерті засновника П. Григоренка в 1987 р. Тоді ж відбулось багато трансформацій всередині організації. Насамперед 7 липня 1987 р. у Львові було прийнято рішення про зміну назви УГГ на УГС, адже відтепер вона стала спілкою. Наступним фактором стало те, що еміграція подружжя Руденків в тому ж році дала змогу засновнику УГГ (УГС) стати очільником ЗП УГС. До закордонного представництва спілки долучились такі дисиденти як М. Мовчан, Р. Мороз, В. Романюк, Л. Литовченко та Т. Романюк. Згодом, емігранти опублікують від імені ЗП УГС спільну декларацію із закликом до діаспори боротись за українську незалежність. Місія ЗП УГС завершилась лише

в 1991 р., адже з появою вільної і незалежної України, УГС стала однією із платформ для відбудови національного руху [82].

Як склалась доля Світличної опісля завершення роботи ЗП УГГ? По-перше, її вклад в журналістику активно продовжувався. Попередньо, її журналістська діяльність на «Радіо Свобода» стала приводом для того, щоб в 1985 р. її офіційно було позбавили громадянства СРСР. В усіх місцях, де вона здійснювала свою трудову діяльність, їй доводилось обходитись без свого диплому про закінчення університету в Харкові. Він так і залишався в її архівно-кримінальній справі до початку 2000-х рр. Тоді ж їй почали віддавати майже всі особисті документи, які були вилучені під час обшуку в неї на квартирі в 1972 р. Особливо велику роль у цій справі відіграв заступник голови СБУ, дослідник радянських репресій, генерал-лейтенант Володимир Пристайко. В 2003 р. Світлична отримала українське громадянство, чим по-особливому пишалась [79, с. 665].

У жовтні 1990 р. Надія Олексіївна вперше інкогніто відвідала Україну. Спостерігаючи за голодуючими протестувальниками на Майдані, які переважно були студентами, вона не змогла відкрити їм свою особистість. На це в неї були власні мотиви, адже вважала себе ситою і з багатого краю. В протестуючих українських студентах Світлична побачила чітких продовжувачів ідей шістдесятництва. Через 2 роки, діячка шкодувала, що не розкрила своєї особи: «Адже могла розповісти про наші табірні голодовки, заявити про свою солідарність...» [69, с. 180]. З позицій 1992 р. Н. Світлична говорила про незалежну Україну як ту землю, яка прокинулась [50, с. 73].

У 1994 р. спільно з покійним братом І. Світличним вона стала лауреаткою національної премії імені Тараса Шевченка. Всі отримані кошти від премії Надія Олексіївна спрямувала на створення музею шістдесятників у Києві. Власне її ініціатива про створення такого музею була відома ще з 1992 р., адже тоді вона отримала премію Василя Стуса за активне редагування над його «Палімпсестами». Також, у 1994 р. Надію Олексіївну зустріло горе – померла її матір. З тих пір вона не забувала про те, що пам'ять про її родину і брата повинна бути збережена. До прикладу, в 1998 р. на стіні рідної хати в селі Половинкине була відкрита

меморіальна дошка на честь І. Світличного. Востаннє в рідному селі вона була весною 2006 р. – за декілька місяців до власної смерті [30].

Після завершення роботи на «Радіо Свобода» через закриття кореспондентського пункту цього видання в 1994 р., Н. Світлична стала позаштатною співробітницею в Українському музею в м. Нью-Йорк. Тут вона зайнялась архівами діаспори та активно упорядковувала разом з Леонідою Світличною мемуари про свого брата «Доброокий – Спогади про Івана Світличного». Книга вийшла в 1998 р. і була справжньою літературною подією для України. В 1996 – 2000 рр. діячка була активним редактором журналу при ОУПС в США «Віра». Як активна сестриця українського діаспорного православ'я, вона протягом цього часу навала змогу передплатникам відчувати дух шістдесятництва, отримати духовну реабілітацію за рахунок віри в себе і в пам'ять про предків. Тут було багато спогадів від повоєнної еміграції, публікації їх листів і інших побажань для видання, яким Світлична жила в останні роки свого життя [59, с. 96].

В останні роки життя Н. Світлична намагалась бути корисною особливо тим, хто залишився самотнім на чужині. До прикладу, в 2001 р. вона активно опікувалась письменником-емігрантом Василем Баркою (1908 – 2003), який перебував у притулку для хворих літніх людей. Це було у період Різдва, коли вона з Роксоланою Сірою і акторами Львівського академічного театру ім. Леся Курбаса влаштувала для важкохворого літератора справжню феєрію – співали ірмоси, колядували та щедрували, молились українською і т.д. [20].

У 2004 р. Н. Світлична як громадянка України намагалась виконати свій громадський обов'язок і проголосувати на президентських виборах. До її вподобань належав лідер опозиції Віктор Ющенко, якого підтримували всі шістдесятники. 29 жовтня (за день до дня голосування в першому турі), її навідав агітатор з команди провладного кандидата з Донбасу В. Януковича. Окрім того, що він цікавився її політичними вподобаннями, він також намагався зрозуміти з яких причин Надії Олексіївні не імponує її земляк. У відповідь невідомому агітатору Світлична відповіла, що «А ви подивіться на події лише останніх днів (я вже надивилася по чергах у судах на неприпустиму зневагу до людської гідності

й наслухалася про вакханалію, що її розвів у державі цей кандидат), – це ж «беспредел». Більше уточнень в мужчини майже не було [60, с. 181–182].

Попри те, що вона довго не змогла добитись включення себе у списки виборців, все ж 1-й тур вона відвідала і проголосувала у Києві, а 2-й – в Нью-Йорку. Події Помаранчевої Революції Н. Світлична зустріла схвально – вона щиро вболівала за збереження в Україні демократії. Зокрема, спільно з демонстрантами вона стояла 6 листопада 2004 р. на Майдані Незалежності як їх палка прихильниця. Опісля мітингу вона роздала кільком літнім чоловікам помаранчевих стрічок з умовою, що їх оплатою буде «По голосові за Ющенка». Особисто для Світличної помаранчеві стрічки були символом братання між українцями і спротивом її земляку у спробі прийти до влади як президент ще в 2004 р. [60, с. 183].

Після приходу до влади в 2005 р., Віктор Андрійович відзначив 26 листопада того ж року Н. Світличну орденом княгині Ольги III-го ступеню. Це було зроблено в рамках його указу № 1653 за 2005 р. «Про відзначення державними нагородами України колишніх політичних в'язнів і репресованих» [43].

Останні місяці свого життя Н. Світлична фактично була прикутою до ліжка. Давалось взнаки підірване в таборах здоров'я і інші проблеми, які виникли опісля її еміграції в США. Будучи вже літньою людиною, вона до кінця життя зберігала ясність розуму та намагалась бути корисною для України і для близьких. Її не стало 8 серпня 2006 р. у власній домівці в м. Матаван у шт. Нью-Джерсі у США. Це сталось за декілька років до її 70-го ювілею. Це сталось о 7-й годині ранку за місцевим часом. Оскільки її прижиттєва діяльність була вагомою для України, держава і громадськість посприяла у тому, щоб її тіло було поховане в Києві. Чин похорону Н. Світличної відбувся 17 серпня 2006 р. Ховав Н. Світличну священник УПЦ КП на Байковому кладовищі столиці [48].

На похороні був присутнім тодішній очільник України Віктор Ющенко, який висловив співчуття у зв'язку з смертю дисидентки. У своїй промові поблизу її могили він висловився наступним чином: «Життєва позиція Надії Світличної, її погляди залишили слід у мільйонах душ» [49]. Сьогодні могилу діячки можна віднайти на Байковій кладовищі Києва на полі № 49-а [див. додаток Е]. На честь

70-ї річниці з дня народження Н. Світличної 8 листопада 2006 р. В. Ющенко посмертно удостоїв її Орденом «За мужність» І ст. [49].

Отже ми бачимо, що Надія Олексіївна Світлична в еміграції по-справжньому розкрила себе як потужна українська правозахисниця, змогла по-новому відчувати фах журналіста на «Радіо Свобода» в 1983 – 1994 рр. і продовжувати свою активну боротьбу за Україну аж до настання незалежності. Будучи свідком двох українських революцій 1990 та 2004 рр. вона у першій взяла участь як свідок, а в другій – як активний учасник і виборець за демократичного кандидата. Мало того, що цей кандидат залишився їй вдячним за підтримку, так і достойно оцінив її вклад в українську незалежність двома високими державними нагородами.

Активне редагування Н. Світличною «Вісника репресій в Україні» в 1980 – 1985 рр. посприяло тому, що після приходу до влади генсека Горбачова в 1985 р. більшість політв'язнів з УРСР отримали амністії і згодом частина з них долучилась до ЗП УГГ. Її активна діяльність в ЗП УГГ – це численні виступи, участь в мітингах, діаспорних і міжнародних конференціях, а також – ведення радіопередач і інтерв'ю про творчість свого покоління шістдесятників. Те, що вона змогла отримати премії Стуса (1992), прижиттєву реабілітацію (1992) і згодом премію Шевченка (1994) – це такі ж високі пошани її праці, які і ті два державні ордени, які вона отримала прижиттєво та посмертно від В. Ющенка в 2005 – 2006 рр.

Поряд з тим, як вона заснувала музей шістдесятництва в Києві і продовжувала активно відстоювати інтереси України на Заході, пам'ять про неї належним чином вшановують лиш зараз. В рамках декомунізації на честь Н. Світличної в 2022 – 2023 рр. з'явилися перейменовані вулиці в м. Сміла, Черкаси та Київ. Від імені УІНП перед повномасштабним вторгненням в січні 2022 р. про Надію Олексіївну було знято короткометражний документальний проєкт. А за рік до повномасштабної війни вийшла книга Людмили Огнєвої «Та, що світила всім».

Розділ 3. Інтерактивні методи виховання у позакласній роботі на основі біографій українських дисидентів

Сучасна система освіти концентрує свою увагу на інтерактивності, яка передбачає формування та виховання активної, патріотичної, свідомої особистості. Така особистість згідно із завданнями сучасної освіти є готовою стати частиною громадянського суспільства, яке формується під час війни з РФ. Так, війна триває уже понад 10 років, а де-факто цьому протистоянню уже не одне століття. За рахунок того, що ми продовжуємо закріплений в Конституції євроатлантичний курс у зовнішніх зносинах, вагомим стає оновлення методики відповідно до запитів вітчизняного законодавства.

Оскільки це є ваговою нішею у кадровім питанні в державі, важливо побачити потенціал учня тут і зараз. Ми не маємо часу на потім, адже завтра для когось через активні ворожі обстріли може не настати. В такому випадку окрім урочної системи стає в нагоді і можливості позакласної виховної діяльності. Вона не є така обмежена в часі як урочна система і дозволяє глибше оглянути практичний потенціал учнів поза межами того, яким є навчальний план. Особливо це відчутно, коли цей ефект можна поєднати з інтерактивними методами та опертись на приклади з життя видатних особистостей. Серед них є і досліджувана нами дисидентка Н. О. Світлична, чий вклад у приближення українського незалежності і досі є відчутним, але мало відомим для широкого загалу.

Чому ця частина роботи є присвячена саме позакласній діяльності? Бо крізь неї можна побачити наступне. По-перше, позакласною роботою вважається організована система заходів, які реалізуються в позаурочний час з метою формування в наших вихованців ряду життєво важливих компетенцій та духовно-моральних цінностей. На відміну від класно-урочної системи, позакласна діяльність – це і можливості для формування громадянської позиції в наших учнів. Біографії відомих дисидентів виступають активним джерелом натхнення для учнів щодо здатності до ініціативності та готовності допомагати державі [76, с. 98].

Основними завданнями позакласної виховної діяльності є розвиток інтересу в учнів до історії та формування почуття національної ідентичності, виховання патріотизму. Також, це і створення умов для самореалізації та підвищення ініціативності в наших вихованців. Її значення передбачає можливість створення неформального, емоційно забарвленого пізнання історичних процесів через власний досвід. Саме чинник власного досвіду активно сприяє тому, що в учнів виникає глибший інтерес до історії та запам'ятовування матеріалу [83, с. 55].

Специфікою позакласної діяльності з історії є наступне. По-перше, слід враховувати, що історія – це не лише наука про минуле з погляду сучасності, а й інструмент формування громадянської свідомості та активності. Така діяльність передбачає активне поглиблення знань, набуття навичок історичного аналізу, розвитку емоційного інтелекту та формування громадянського обов'язку. Комплекс такої діяльності є засобом для сприяння у поглибленні знань, набутті навичок історичного аналізу, розвитку критичного мислення і емоційного інтелекту. Саме в межах позакласної діяльності учні можуть відчувати емоційне співпереживання подіям минулого і особливо тоді, коли йдеться про конкретних особистостей, які відіграли свою роль в українській історії. У випадку з дисидентським рухом – це окрема сторінка історії, яка з одного боку і визнана державою як визначна. З іншого, вона недостатньо висвітлена методично у викладанні історії в школі і в тому числі через відсутність добре продуманого методичного інструментарію та інноваційного підходу до тематики.

Говорячи про класифікацію методів та характеристику організаційних форм позакласної діяльності, то вона була сформована В. Бернадським в 1970-х рр. В основу її класифікації були покладені пізнавальні джерела. Виходячи з цього положення, вчений поділив ці методи на чотири напрямки. Перший – це робота з книгами, тобто ведення позакласного читання. Другий – це екскурсії та перегляди кінофільмів (тобто наочні методи). Третій напрям – це розповідь вчителя (бесіда та лекції). Четвертим напрямом вчений визначив реферати, диспути та ігри як основа активного сприйняття інформації та один із способів обробки учнями історичних матеріалів для підсумку їх діяльності по темі [87, с. 176].

Результати діяльності в гуртковій роботі часто у підсумку стають громадськими вечорами та конференціями. В індивідуальній роботі вони є необхідними компонентами в масових та групових формах .

Гурток є основною організаційною формою у позакласній роботі. За джерелами є як мінімум 15 організаційних форм у позакласній діяльності. Серед них є актуальними такі як історичне краєзнавство, позакласне читання, гуртки за спрямуванням (фотогурток, реставраційний, пам'яткоохоронний, вікіпедійний, військово-патріотичний (реконструкторський) і т.д.), екскурсійна робота і т.д. Видами такої діяльності по рівню масштабів дійсна будуть масові (вечори) та групові (гуртки). Індивідуальними можна вважати допомогу у написанні рефератів окремо взятими учнями. За тривалістю їх ми розділяємо на систематичні, які розраховані на весь навчальний рік або впродовж кількох років (гурток, утворення музею та робота по його розвитку) та епізодичні, де буде зустріч з цікавими людьми, екскурсії як в межах ОТГ, так і по всій Україні та закордоном, ведення блогу на історичну тематику в соцмережах, створення корисних інформаційних буклетів та брошур на відповідну тематику [87, с. 176].

Методами є в цій плані способи взаємодії вчителя та учнів в навчальному процесі, які у фіналі дають конкретну реалізацію задуманих цілей. При організації позакласної роботи з учнями потрібно дотриматись таких вагомих умов як добровільний характер цієї діяльності, можливості для задоволення та подальшого розвитку індивідуальних інтересів та здібностей учнів в історії. На уроці в першу чергу беруться за основу життєві процеси і відповідно їх ми проходимо з учнями в ході нашої діяльності [77, с. 2–3].

Участь в такій роботі має місце крізь певний колектив і вона не є регламентована розкладом чи навчальними хвилинами як це є у класно-урочній системі. Реалізація задуманого в позакласній роботі відбувається за різним комплексом методів, в т.ч. за живим словом, роботою з наочними джерелами та письмовими артефактами. В ході таких заходів діти віднаходять в собі той потенціал, який нема змоги розкрити в ході уроку. Також, тут є і можливості для самореалізації своїх кращих талантів та здібностей [74, с. 64–65].

Основними організаційними формами у позакласній діяльності є:

- історичний, історико-краєзнавчий гурток;
- історичне або історико-краєзнавче товариство;
- історична позакласна чи історико-краєзнавча екскурсія;
- похід в театр чи кіно;
- створення і розвиток краєзнавчого музею на базі школи чи клубу;
- організація та проведення історико-краєзнавчих конференцій та круглих столів;
- організація зустрічей учнів зі свідками та учасниками історичних подій, в тому числі військових дій, процесів та подій державницького характеру;
- проведення історичних та історико-краєзнавчих ігор [87, с. 176].

Позакласна діяльність містить в собі багато обов'язкових елементів для самостійної роботи щодо проблемно пізнавальної діяльності в елементах самостійного пошуку. Формувати завдання, умови та мету такого пошуку можна в загальних формах, які дають можливості учню самостійно виконати конкретне уточнення. Водночас керівництво позакласним читанням з нашого боку є обов'язковим при викладанні історії та суспільствознавчих предметів. Воно складається з таких компонентів як:

- популяризації книги;
- допомоги учням у засвоєнні змісту прочитаного матеріалу;
- вивчення читацьких смаків наших учнів;
- розвитку інтересів до вивчення історії шляхом читання історичних праць;
- врахування вікової категорії учнів і її особливостей [87, с. 177].

У середній та старшій школі вчитель за можливості може проводити огляд художньої та науково-популярної літератури з коротким аналізом та оцінкою змісту рекомендованих книг. Такий характер оглядів є однією з форм позакласної діяльності та вимагає широкого кругозору вчителя в сфері літератури для позакласного вивчення. Оскільки розвиток вітчизняної літератури йде лише вперед, то і ми повинні завжди бути в курсі останніх новинок [54, с. 22].

Позакласна діяльність передбачає, що учні будуть на максимум залучені в різні форми самодіяльності, де керівна роль вчителя є радше консультативною та цілеспрямованою, аніж авторитарною як це було при СРСР. У позакласній діяльності роль вчителя зводиться до ініціативи інтересу дітей, до розвитку їх талантів та прищеплення їм здатності до самостійності. Також, ми сприяємо їм у активізації пізнавальних здібностей.

Загалом, якщо ми говоримо про формування особистості, то слід враховувати, що це є доволі складний процес. Людську особистість неможливо виховати частково і тому позакласні заходи не можуть вирішити конкретні задачі на одному напрямку. Позакласна діяльність – це одночасне виховання патріотизму, моральних та естетичних цінностей, працелюбства і т.д. [83, с. 55].

Найбільш зручною формою для популяризації історичних праць є тематичні вечори, де можна присвятити окрему увагу таким творам. Також, це і олімпіади, вікторини, різні конкурси та зустрічі з творчими людьми (письменники, художники, музиканти, скульптори, дизайнери). Вагомим моментом в організації такої форми як позакласне читання є облік прочитаних учнями книг, індивідуальні бесіди з ними про контент, який вони споживали і відповідно їх виступи (усні чи з презентацією) на тему опрацьованих ними творів. Важливим є для нас те, що ми маємо вміти виховати в учнях потребу постійно збагачувати себе духовно та морально саме за рахунок прочитання книг. Також, вони мусять вміти розбиратись в прочитаному, відтворити цей текст у формі коміксу чи іншої творчої моделі, дати оцінку твору з позицій сучасності, провести міжпредметні паралелі та мати можливість працювати з цим багажем і в дорослому житті [87, с. 177].

В цьому контексті відзначимо, що історичний гурток є основною формою для реалізації позакласної діяльності учнів. Він існує на добровільній основі і єднає відносно невелику групу учнів впродовж тривалого часу (протягом всього навчання в школі чи хоча б впродовж одного навчального року). Це є регулярна робота, яка триває відносно тих тем, які їх найбільше цікавлять. Це може бути як пошукова робота в архівах, музеях та бібліотеках, так і оформлення краєзнавчих брошур, пошук невідомих раніше пам'яток історії і т.д.

Зазвичай ці гуртки єднають довкола себе школярів одного віку в одному або кількох паралельних класах. Якщо в школі нема паралельних класів, тоді це може бути колектив з дітей різного віку. Особливо це актуально для шкіл в сільській місцевості. Тематика гуртка може бути різна, в тому числі біографічна, культурна, військово-героїчна, соціально-економічна, громадянська, краєзнавча і т.д. [84, с.268].

Доступність та локальна близькість матеріалу дає можливості для учнів вести активну пошукову роботу в різних сферах історичної активності. Першочерговою звісно буде краєзнавча, яка дозволяє систематизувати методи прийому збору та фіксації даних на місцевості. Особливо це стосується археологічних розкопок, архівних та бібліотечних даних, які будуть вперше опубліковані та освоєні для подальших місцевих і республіканських досліджень. Зміст такого виду роботи в краєзнавчих гуртках та групах може бути доволі різним. Багато в чому це залежатиме від тематики та охоплення об'єктів і предметів дослідження. Тобто це і вивчення минулого, сучасного та перспективного майбутнього в історії села, міста, вулиці, хутора, мікрорайону, району, області, цікавих історико-архітектурних локацій та фактаж [84, с.268 7].

Переходячи до проблеми інтерактивних методів при веденні такої форми робіт як позакласна діяльність, зауважимо наступне. По-перше, інтерактивні методи є тим інструментарієм, який передбачає активну роботу в групах по взаємодії між собою, діалогічність, постійний обмін думками та можливості спільно знаходити вихід з різних поставлених завдань чи проблемних запитань. По-друге, така діяльність передбачає ряд наступних методів:

- робота в малих групах, де учні будуть спільно виконувати різний рід завдань в групах, де розвиватимуть навички критичного аналізу в командній роботі;
- інсценізації і рольові ігри дозволяють учням пережити емоційно історичні події та поставити себе на місце героїв з минулого;
- дискусії та дебати є сприятливим чинником для аргументованого мислення та вміння захищати власну думку в тому чи іншому питанні;

— аналіз документації і джерельної бази дає змогу учням в самостійний спосіб вивчати історичний фактаж та формувати в собі навички дослідницької діяльності;

— методом «Прес» дається коротке аргументоване висловлювання своєї позиції за наступним планом: позиція, коротке її пояснення, приклади та аргументи, які завершуються висновками [86, с. 102].

В ході позакласної роботи з історії інтерактивні методи є тими засобами, які дозволяють перетворити суху хронологію подій на захопливий та живий процес пізнання. Дітям буде не просто цікаво слухати, а й взаємодіяти між собою, вести обговорення та дискусії, а при польових дослідженнях – ще емоційно переживати за якісний фінальний результат своєї діяльності. Безумовно, що це створює глибший контакт з вивченою темою і матеріалом про неї. Використовуючи біографії українських дисидентів, ми можемо дозволити собі підсилити морально-етичний компонент навчання [77, с. 7].

Звісно, що при огляді проблеми виникає цілком логічне запитання – а кого найбільш доцільно використати для позакласної роботи як приклад? Окрім Надії Світличної, яку ми вивчали для написання даного дипломного дослідження, дуже актуальними будуть і такі постаті дисидентського руху як:

— Вячеслав Чорновіл — символ незламності української національної ідеї, парламентар, державник та глибокий інтелектуал, чію спадщину досі не оцінили пересічні громадяни сповна;

— Василь Стус — символ часу, який не здався під тортурами і завжди писав те, що бачив і відчував;

— Алла Горська — художниця, яку змогли ліквідувати лише фізично за її прагнення говорити правду про репресії та відтворювати в своїй творчості справжню українську ідентичність поза компартійною цензурою;

— Іван Світличний як брат Надії Олексіївни є відомим інтелектуалом, правозахисником та літературним критиком;

— Левка Лук'яненко ми знаємо як ідеолога виходу України з СРСР, що і сталося завдяки його авторству в акті проголошення незалежності в 1991 р.

Кожна з цих біографій є яскравим прикладом боротьби українців за право на власну позицію і за зміни всередині суспільства. З них починалось будуватись громадянське суспільство, яке будується і зараз в умовах повномасштабної війни. Тому і вагомо, що для освітленні їх ролі в історії потрібні конкретні методичні можливості для позакласної діяльності. На наш погляд, висвітлення біографій українських дисидентів в позакласній діяльності є можливими за рахунок проведення:

- тематичних вечорів та зустрічей («Шлях нескорених», «60-ті: незабутні подвиги українців», «Воля і боротьба за неї», «Світличні»);
- літературно-драматичні постановки за матеріалами щоденників та спогадів дисидентів;
- дискусійні клуби «Чи готові ми бути такими, як Стус?», «Де Світлична розкрила себе повноцінно як громадська діячка – в УРСР чи в еміграції?», «Чи потрібні в сучасності такі лідери як Чорновіл?»;
- історичні квести з використанням біографій та фактів з них;
- віртуальні або оффлайн виставки мистецтва дисидентів з короткими коментарями (доповненнями) від учнів-організаторів;
- учнівські проєкти або міні-дослідження про ту ж Н. Світличну, братів Горинів, вклад П. Арсенича в дисидентський рух, складність долі Д. Шумука;
- створення подкастів, коротких відеонарізок та ілюстративного контенту про життя і боротьбу того чи іншого дисидента [66, с. 87].

Загалом, інтерактивні методи в позакласній виховній роботі на основі історій дисидентів є корисною можливістю для їх глибшого вивчення у позаурочний час. Вони є надзвичайно ефективними при розробці тих чи інших підходів до вивчення цієї важкої і малодослідженої в підручниках теми. Тому і вагомо, що у формуванні особистості учня ми ставимо за мету формувати свідомих громадян, патріотів та щирих гуманістів. Дисидентство і є тим прикладом, де люди часто жертвували свободою та власним життям заради наближення в часі українського незалежного державного організму. Так, багато хто з них пішов у нардєпи чи став очільником державних інституцій, а хтось і просто залишився громадським діячем.

У цілому, позакласні методи є доволі дієвими у проведенні творчих вечорів та є вагомим інструментом у вихованні учнів і розширенні їх світоглядних орієнтацій. Однак, при вивченні складних тем, в т.ч. і проблеми українського дисидентства, то і така методика має ряд суттєвих недоліків. По-перше, є велика загроза поверхневого сприйняття теми. Справа в тім, що позакласні заходи мають переважно емоційно-мистецьке забарвлення і часто через невелику кількість можливостей не передбачають глибокий аналіз історичного фактажу. Це може стати проблемою в тому плані, що учасники дійства зосередять свою увагу на окремих яскравих моментах і не вловлять суть та глибину проблеми українського дисидентства. По-друге, ця тема є доволі складна, має багато неоднозначних моментів і не є достатньо відома загалу так, як проблема Розстріляного Відродження чи часи української революції 1917–1923 рр. Порівняно з іншими темами вона потребує більш виваженого та критичного підходу. Це не завжди є можливим у межах творчих та розважальних заходів [66, с. 87].

Цю тему доволі важко спростити в плані доступності, що відповідно може спотворити реальність та правду про ці події. У випадку таких речей це породить і ризики для формування стереотипів та історичних маініпуляцій. Великою є проблема нестачі кваліфікації у організаторів та ведучих. Справа в тім, що не усі педагоги мають достатні знання та хорошу підготовку у філософії, історії і не є хорошими культурологами. Така ситуація звісно ж вплине на якість подачу матеріалу і дещо збіднить наповнення заходу як такого. Слід також зауважити і те, що позакласні заходи є часто формальними і є виконанням навчального плану. Вони через очевидні причини не несуть потрібного виховного чи освітнього ефекту. Тому і не слід дивуватись, що ту чи іншу тему без належної підготовки вчителя діти сприйматимуть серйозно та уважно [84, с. 268].

Ще одним вагомим недоліком є і обмежені можливості для критичного осмислення матеріалу. Формати творчих вечорів націлені на емоційний вплив з використанням поезії, музики чи театральних постановок. Так, воно сприяє формуванню естетичних смаків в учнів, але не формулює між ними глибоких дискусій, аналізу причин та наслідків подій, які є темою заходів .

Загалом, учасники заходів можуть бути під гарними враженнями від побаченого, але не зможуть сформулювати чітку та аргументовану позицію щодо важких історичних процесів. Обмежений час на заходи є також суттєвим недоліком такого виду роботи і у випадку з дисидентством, велика кількість питань по темі (репресії, правозахисний рух, загадкові вбивства, національна ідентичність та релігійно-ідейні переслідування) можуть не потрапити в загальну канву обговорення. Тобто в годину заходу всі ці аспекти повноцінно не вкладеш і тому багато аспектів ми як організатори змушені залучати лише вибірково [77, с. 6].

Звичайно, що є і проблема мотивації відвідин такого роду подій. Оскільки не всі учні чи студенти мають час чи бажання ходити на них з великим та щирим інтересом. Присутність на заходах такого плану є часто добровільно-примусовою, що і впливає на мотиваційний чинник їх відвідин та якість наповнення аудиторії. Як результат – заходи сприймають байдуже та формально. Тому не впорядкувавши всі аспекти підготовки і не зваживши всі проблемні питання, ефективність заходу буде сумнівна та доволі абстрактна [51, с. 86–88].

Отже, можливості вивчення дисидентського руху у позакласній формі є, але все ж не є досконалими. Багато питань попри позитивні аспекти такого виду роботи потребують широкої деталізації та особливої уваги. І все ж – попри спрощення та певні стереотипи щодо складності, ці заходи мають право на життя. Вони виховують щирі патріотичні почуття, розвивають весь набір компетенцій, дають можливість побачити складнощі морального вибору героя та антигероя. Такі заходи – це живий місток між минулим та сучасним.

Розділ 4. Практичні можливості вивчення життєпису Надії Світличної у класно-урочній та позакласній діяльності

Постать Надії Світличної як громадсько-культурної діячки і правозахисниці є на жаль маловідомою для учнівської молоді. Її біографія попри вагомість для істориків не має великого попиту через недостатньо приділений шкільною програмою час для вивчення проблеми дисидентства в 11-му класі шкільної програми. Звісно, що в умовах повномасштабної війни ці речі на наш погляд – суттєвий недолік як авторів підручників, так і на жаль підходу великого відсотку вчителів до наявної проблеми. Ймовірно, що однією з причин такої важкої ситуації у непопулярності цієї теми серед молоді є застаріла або втрачена в актуальності методика висвітлення проблеми.

Зважмо і на те, що до появи праць В. Кіпіані та його особистого дітища «Історична Правда», українці дізнавались про події з цього періоду визвольного руху максимум від з хроніки новин по черговому ювілею або втраті для України в того чи іншого дисидента з нашого минулого. Водночас певна зміна такої траєкторії відбулась саме після повномасштабної війни. Соціум, який опинився в еміграції і той, котрий залишився на Батьківщині досягнув, що боротьба дисидентів 1960 – 1980-х рр. в СРСР і в еміграції були потужними інструментами для повалення тоталітарного режиму. Незалежність 1991 р. – це також їх перемога, яку дехто не зміг вже побачити на власні очі.

Після початку повномасштабної війни актуалізацію проблеми дисидентського руху почала активно піднімати львівська журналістка, директорка Центру досліджень визвольного руху (ЦДВР) (2020 – 2023) і дослідниця вищезгаданої проблеми Дарка (Дарія) Гірна. Мало того, що вона знаходить багато спільних моментів від боротьбою українців в 1960 – 1980-х рр. за свої права з сучасною повномасштабною війною РФ проти України, їй також вдається активно популяризувати свою роботу через провідні ЗМІ нашої держави. До прикладу, її останнє велике інтерв'ю для видання «Українська Правда» зібрало доволі великі

перегляди на YouTube у березні 2025 р. [39]. Багато інших матеріалів і з нею є доволі популярними в українському сегменті.

В якій мірі проєкт журналістки Гірної «Обличчя Незалежності» на YouTube – це один із тих прикладів, які слід взяти до уваги при вивченні проблеми українських дисидентів і постаті Надії Світличної зокрема. Праця Гірної – це ще одне коло ідей, яке активно можна обговорити з учнями. До прикладу, якщо в наших учнів є досвід роботи з блогами у рейтингових соцмережах, то можна поставити логічне запитання про те, який саме часовий проміжок в мережі користується популярністю як історичний контент. Для того, щоб покращити рейтинговість для матеріалів про українських дисидентів, наші учні можуть пропонувати своє бачення проблеми і шляхи її вирішення.

Чому нами була взята біографія Н. Світличної як постаті, яка є вагомим для вивчення у навчально-виховному процесі у школі? По-перше, це відсутність її популярності як історичної діячки на рівні з такими дисидентами як В. Чорновіл, Л. Лук'яненко чи В. Стус. Проблема якраз і полягає в тому, що проблема родини Світличних отримала належне висвітлення з наукової та науково-популярної точки зору лише зараз. В перші десятиліття української незалежності ці постаті були визнані державою як герої на вищих нагородних рівнях, але не отримали достатньо уваги з боку свого народу. Про їх діяльність знали переважно в інтелектуальних та наукових колах по тій причині, що в громадськості в першу чергу йшли питання щоденного соціально-побутового характеру

По-друге, лише з появою фільму «Заборонений», а згодом і книги В. Кіпіані про архівно-кримінальну справу В. Стуса в 2019 р. стало очевидно, що дисиденти нарешті почали ставати темою в трендах. Звичайно, що показ у фільмі брата Н. Світличної Івана та обстановки творчих вечорів на його київській квартирі в 1960-х рр. не передав багато інших вагомих моментів. До прикладу, фільм не відобразив навіть короткої епізодичної ролі Н. Світличної, яка була редактором збірки його віршів «Палімпсести». Чи помилка це режисера чи сценариста? На це запитання в ході дискусії на дебатах і можуть відповісти учні. Одна група буде займати позицію неувважності знімальної групи до деталей і не буде вважати роль

Світличної доречною до картини, в той час як інша відстоюватиме позицію неправильності роботи команди фільму «Заборонений» [47].

Наявність короткометражного фільму про Н. Світличну, де свій коментар дав один із тих, хто брав у неї інтерв'ю – В. Кіпіані, є також хорошим матеріалом для уроків історії в школі. Зауважимо, що він вийшов у січні 2022 р. – за місяць до початку повномасштабної війни РФ проти України. З врахування його наявності в мережі, можна запропонувати учням опрацювати його вдома чи в ході уроку з конкретним аналізом за наступними пунктами:

- якість наповнення;
- достатня чи недостатня кількість хронометражу;
- історична достовірність;
- вагомість у поширенні;
- кількісні і якісні показники відео;
- загальні враження від перегляду і потенційні побажання для авторів щодо покращення якості, кількісних показників статистики і т.д. [78, с. 415].

Звісно, що погляди учнів на цей матеріал можуть відрізнятись між собою і бути цілком конкурентними між собою. До прикладу, якась частина може мати щире захоплення від теми, а інша – навпаки не проявити інтерес до матеріалу через невисокий інтерес до історії або до цього історичного періоду. Зважимо, що той хронометраж, який має документальна стрічка про Н. Світличну від УІНП може бути дещо задовгим для урочного часу (майже 13 хв проти 45 хв загального часу уроку), перегляд матеріалу слід перенести в домашнє завдання або присвятити йому час в ході виховного заходу чи під час гурткової роботи. Тоді в учнів буде час для обговорення сюжету, основних деталей і власного бачення щодо якості побаченого ними матеріалу. Також, в ході виховного заходу можна буде краще опрацювати проблему дисидентства в українській історії, охарактеризувати її стан актуальності на сьогодні і поговорити з учнями про популяризацію цього періоду серед пересічного населення шляхом створення контенту в соцмережах [42].

У цім випадку для учнів буде цікавим створити сторінку в Instagram чи у іншій соцмережі про Надію Світличну у подібності до тих, які є про С. Петлюру, гетьмана

І. Мазепу, про В. Винниченка, В. Підмогильного, про творчість Довженка в кіно чи скажімо вірші Ліни Костенко, яка є досі живою легендою України.

В ході огляду проблеми дисидентства часто стає в нагоді візуалізація. Для того, щоб ефективно закріпити матеріал, який опрацюють учні протягом уроку, найкраще створити інфографіку одразу за трьома темами – шістдесятники, жертви репресій в УРСР в 1970-х рр. та діяльність ЗП УГГ в 1978–1987 рр. Якщо у перших двох випадках ми ознайомлюємо дітей з постаттю Світличної лише фрагментарно у контексті подій, то більше уваги ми виділяємо саме на її громадсько-політичну діяльність в діаспорі. При формуванні такого типу інфографічного постеру (плакату), нам слід враховувати наступне:

- Основні дати з діяльності ЗП УГГ;
- Засновники ЗП і коротка довідка про кожного з них;
- Ключові напрямки діяльності закордонного представництва;
- Основні здобутки ЗП за час існування;
- Подальша доля засновників після завершення місії у ЗП [58, с. 310].

Звичайно, що інфографіка не буде основним джерелом для вивчення проблеми і постаті Світличної в ній. Є доцільним говорити про інфографіку як допоміжний методичний інструмент, який сприяє у візуалізації теми та у покращенні запам'ятовування ключових дат, особистостей і термінів. Водночас, обмежуватись лише темою дисидентського руху при формуванні таких постерів не варто, адже у неї є і спогади про Другу світову та повоєнні роки [58, с. 312–313].

Окремі уривки зі спогадів діячки можна вставити у постери під час вивчення проблем Другої світової війни (дитячі враження і відображення конфлікту в очах дитини), погляди на повоєнні лихоліття в радянській Україні в 1940 – 1950-х рр. та розуміння проблеми русифікації, яка посилилась у той же період. До прикладу, можна згадати як Світлична встигла ходити до останньої в Старобільську українськомовної школи і як за незалежної України вона все таки стала російськомовною. У цьому випадку, можна підняти проблемне питання про те як мова є інструментом гібридної агресії або у підготовці до неї у Криму та на Донбасі в 1991 – 2014 рр. Також, проблему проросійських політиків можна відобразити і

через враження Н. Світличної від її участі як виборця у президентській кампанії Віктора Ющенка та у Помаранчевій Революції восени 2004 р. [20].

Враження Н. Світличної від кандидата від проросійських сил В. Януковича можна також презентувати як певне попередження для українців, яке в 2010 р. було проігнороване або навіть ніким не почуте. В цьому випадку можна запропонувати метод «Лист в минуле», де б учні могли запитати в Надії Олексіївни її думку про сучасні події в Україні і за можливості – почути пораду для досягнення української перемоги на власному досвіді. Кожен з учнів може представити свій лист із запитаннями або ж навпаки – з можливими відповідями від діячки в тому випадку, якби вона дожила до сучасних нам подій.

Окрім того, що її досвід можна вивчати в ході уроків з історії України, не менш вагомими є можливості позакласної роботи. До прикладу, в ході гурткового заняття наші діти як дослідники можуть спробувати створити її історичний портрет або еволюцію її громадсько-культурних та громадсько-політичних досягнень. До прикладу, за допомогою платформи Remini можна спробувати уявити Н. Світличну у різних історичних епохах, оживити її фотографії 1960 – 1980-х рр., а за допомогою інших програм – зробити спільне відео у парі з А. Горською. Така методика роботи дозволить краще осягнути епоху дисидентів, відчувати її в рамках культурного життя радянської України 1960 – 1980-х рр. [58, с. 313].

Окремо можна спробувати відтворити комікс-розслідування вбивства Алли Горської в 1970-го р. Його можна назвати приблизно так: «Таємниця смерті Алли Горської». Сюжет коміксу за структурою буде у формі детективної історії, де учні будуть виконувати ролі молодих історичних детективів. Їх мета – це розкрити загадку вбивства близької подруги Н. Світличної, художниці Алли Горської. Події в коміксі мають розвиватись у двох часових рамках – події 1970 р. (реконструкція) та сучасність, де учні і проводитимуть свої слідчі дії. Зокрема, у вступі на 1–2 аркуші (сторінки) коміксу, слід розповісти коротко про те хто така Алла Горська, її внесок в шістдесятницький рух і в українське мистецтво зокрема. У вирі подій можна показати і її дружбу та робочі контакти з Н. Світличною. Ми як вчителі можемо дати учням короткі ввідні дані про загадкове вбивство 28 листопада 1970 р.

художниці у будинку її свекра в м. Васильків поблизу Києва. Учні опрацьовуючи документи КДБ висловлять сумнів офіційній версії подій того дня [3; 4].

Отримавши коротку інформацію про вбивство А. Горської, учні отримують наступне завдання – це провести власне розслідування цього вбивства, де будуть використані матеріали з ГДА СБУ, спогади близького оточення художниці, в тому числі і Н. Світличної, а також повідомлення з радянської і західної преси про цю справу. Опісля цього вони переносяться в 1970 р., де через реконструйовані сцени ведуть спостереження за останніми днями А. Горської, вивчають її оточення, показують дружбу з Н. Світличною і згадують про розкрите художницею місце поховання жертв масових репресій в урочищі Биківня на лівому березі Києва. В коміксі можна відтворити стеження агентів КДБ за Горською, як їй погрожували і як відбулась її остання зустріч з друзями, де зокрема і Н. Світличній вона скаржиться на погіршення власної безпеки [35].

На етапі розслідування (4–5 сторінок коміксу) учні будуть аналізувати спогади родини, свідчення друзів (Н. Світлична, Є. Сверстюк, В. Стус), документи з ф. 16 ГДА СБУ, де будуть шукати невідповідності в офіційній версії подій. До прикладу, те, що художницю вбили за рахунок одного удару сокирою, що явно не міг професійно виконати її свекор Іван Зарецький. В ході висвітлення коміксу можна згадати як похорон Горської перетворився у невеличку акцію протестів дисидентів, де співорганізатором була Н. Світлична. В інших коміксах можна показати як все найближче оточення Горської згодом буде арештоване протягом 1972 р. або зазнає масштабних обшуків на власних помешканнях .

Підсумки розслідування на кілька сторінок можна скомпонувати разом із розв'язкою. У висновках учні констатуватимуть, що вбивство Горської ймовірно виконали ті, хто стежив за нею за завданням від КДБ і відповідно головний мотив для вбивства – вплив громадської діяльності художниці на суспільні процеси в УРСР. Наприкінці коміксу буде відтворено меморіал з QR-кодом, де буде розміщено інформацію про життєпис і творчість загиблої мисткині. По завершенню презентації коміксу учні будуть підсумовувати своє міні-розслідування, яке було присвячено А. Горській і ролі Н. Світличної в пошуках

правди про ці події. Буде також здійснене обговорення інших схожих проєктів учнів щодо правозахисної діяльності дисидентів в 1960 – 1980-х рр. [85, с. 69].

Перед створенням коміксу ми повинні провести короткий інструктаж по роботі з матеріалами КДБ з фондів № 6 та № 16 ГДА СБУ. Оскільки ці документи містять у собі багато старих штампів та компартійного ідеологічного нашарування, ми повинні пояснити учням обставини і особливості репресій в радянській Україні в 1960 – 1980-х рр. Окрім того, що будуть зроблені акценти на недопустимості такого знову, важливим є пояснення значення того чи іншого документу в АКС, огляд найбільш вагомих протоколів допитів, речових доказів, вироків суду, рішення в реабілітації та ін. [75, с. 53–54].

Щодо оформлення такої роботи, то зауважимо наступне. По – перше, потрібно визначити кількість персонажів і їх ролі. Окрім учнів у ролі детективів, буде також і А. Горська, її близьке оточення, в т.ч. і Надія Світлична, а також виконавці злочину – офіцери КДБ. У візуальному відношенні потрібно використати темні кольори (сірі або коричневі тони), щоб передати тоталітарну атмосферу того часу. Для сучасності потрібно використати яскраве оформлення. У тих квадратах, де будуть офіційні документи, історичні довідки і інше, то краще оформити їх чорними контурами, щоб показати їх достовірність. В діалогах слід використовувати пряму мову для передачі емоційного стану кожного з персонажів. У здійсненні графічної реконструкції діалогів слід посилатись на спогади та документи з фондів ГДА СБУ [40.].

Загалом, комікс з навчальної точки зору сприятиме учням у кращому розумінні проблем шістдесятництва та репресій супроти діячів цього руху в СРСР в 1960 – 1980-х рр. Також, це розвине навички роботи з джерелами і покращить здатність до критичного аналізу офіційної інформації. Діти зможуть усвідомити значення боротьби українських дисидентів за національну самоідентичність і за свободу прав людини в УРСР.

При створенні коміксу найкраще послуговуватись програмою Canva. Чому? По-перше, вона є доволі зручною в користуванні. По-друге, вона є безкоштовна. Маючи інтуїтивний інтерфейс з функцією drag-and-drop, вона дозволяє швидко

адаптувати власну ідею під комікс без попереднього досвіду в редагуванні. Окрема перевага – це наявність великої кількості індивідуальних шаблонів [56, с. 187].

Особливістю програми є те, що вона не потребує додаткового встановлення на робочому столі і тому з нею можна працювати стабільно у браузері. Для школи є також перевага, адже Canva for Education є безкоштовною як для учня, так і для вчителя з низкою додаткових функцій. Загалом, вона є оптимальна і дозволяє зосередитись команді на змісті і задумі без окремої уваги на технічну складову.

Окрім дебатів, створення інфографіки, роботи з архівними документами, творами Світличної та моделюванням коміксу, можна також і здійснити кілька тематичних екскурсій. До прикладу, якщо на локальному рівні для цього підходить Літературний музей Прикарпаття в Івано-Франківську, де співробітники можуть активно розповісти про Н. Світличну в контексті її часу, чудовим методом для вивчення епохи шістдесятництва є поїздка в однойменний музей у Київ. Власне музей Шістдесятництва і був створений з ініціативи Н. Світличної як діячки, яка була представником цієї епохи і як тієї, чії речі досі складають велику частку у музейних фондах. [69 с. 60].

Під час екскурсії до Києва враховувати, що в групі на понад 10 учнів має бути хоча би два супроводжуючі дорослі (вчитель і хтось з батьків). Також, екскурсія до музею Шістдесятництва буде лише частиною від загальної екскурсії українською столицею впродовж декількох днів на канікулах чи вихідних. За попередньою домовленістю з співробітниками цього музею, можна скомбінувати екскурсію, де окрім вчителя історії екскурсоводом також виступить і вчитель української літератури. Симбіоз міжпредметних зв'язків краще сприятиме розумінню літературного та суспільно-політичного процесу 1960 – 1980-х рр., а продемонстровані фотографії і інші особисті речі діячів – кращим враженням учнів, які можуть ще довго зберігатись в їх пам'яті. Не забуваймо і той факт, що в ході екскурсії важливо наголосити на ролі Н. Світличної у створенні цього музею за рахунок пожертви своєї Шевченківської премії в 1994 р. [20].

На завершення екскурсії ми можемо поставити учням запитання — «Чи може один музей взяти на себе функцію основного промоутера руху шістдесятників і

українських дисидентів зокрема?» Звісно, що учні матимуть різні позиції з цього приводу, які можна об'єднати у відгуку для відвідувачів музею.

Отже ми бачимо, що продемонстрований нами методичний інструментарій є доволі об'ємним і дозволяє нам в майбутній перспективі ефективно викладати тему на уроках історії в школі. В нього є ряд переваг, так і ряд недоліків, в тому числі через відсутність попереднього досвіду у викладенні такої теми. Постать Надії Олексіївни Світличної – це той випадок, коли варто говорити багато, цікаво і водночас з широким історичним контекстом. Завдяки тому, що вона прожила відносно довге і водночас дуже цікаве життя, можна використати її спогади та творчість як в 10-му, так і першочергово – в 11-му класі шкільної програми.

Так, у повному обсязі пропонована нами методика не є можлива у виконанні через частий брак часу та можливостей. Тим не менш, слід сподіватись, що вона буде в нагоді тим, хто хоче популяризувати пам'ять про Н. Світличну в навчальному процесі у школі. Також, вона сприяє у кращому розумінні літературного процесу в Україні в 1960 – 1980-х рр., допомагає віднайти якісні методичні інструменти для висвітлення жахів радянських репресій супроти дисидентів та віднайти формулу до емоційного інтересу учнів до цієї теми.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході роботи над обраною для дослідження темою, нами було з'ясовано наступне. По-перше, було з'ясовано, що постать Н. Світличної окремо майже ніколи не вивчалась дослідниками дисидентського руху в Україні в 1960 – 1980-х рр. Остання актуальна праця Л. Огневої – це той доробок, де окрім її власних спостережень та зібраних матеріалів про діячку, немає суттєвого аналізу архівних документів з життя Надії Олексіївни, в тому числі і її архівно-кримінальної справи з фонду 6 ГДА СБУ. Нами вперше була здійснена спроба комплексно проаналізувати спогади, всі 15 томів архівно-кримінальної справи з її впровадження за 1972 – 1973 рр. та що головне – інтерв'ю та газетну періодику, яка виходила про неї ще при житті. По-друге, саме завдяки цим та іншим матеріалам, а також і напрацюванням історіографії на цю тему, вдалось реконструювати громадсько-політичну діяльність Н. Світличної довжиною в 70 років земного життя (1936 – 2006).

Нами було з'ясовано, що Н. Світлична є уродженкою українського Донбасу, який після 1945-го р. зазнав нової хвилі русифікації. Попри те, що у селах люди зберігали національну ідентичність, у школах м. Старобільськ залишилась лише одна україномовна школа. Саме її і закінчила діячка перед поступленням до Харківського університету, який завершила в 1958 р. Певний час пропрацювавши в рідній області, в неї відкрився таланти педагога і керівника, але після переїзду до Києва в 1964 р. майже ніколи не була педагогом. Відкривши для себе столицю, Надія Олексіївна стала однією з тих, хто творив шістдесятництво у художніх панно спільно з близькою подругою – художницею Аллою Горською.

Констатовано, що попри високу культурну цінність, художні настінні панно Горської, де її помічницею була Світлична в 2022 р. в Маріуполі були втрачені через початок повномасштабної агресії рф. Поряд з цим, дружба з Горською і активна участь у творчих вечорах свого брата Івана Світличного в його київській квартирі 1960-х рр. дала їй широкі контакти серед інтелігенції. З іншого боку, з

середини 1960-х рр. вона стала об'єктом для спостереження для столичного КДБ. Власне перші обшуки вона пережила ще наприкінці 1960-х рр. у Києві.

Це була безстрашна і смілива жінка, яка не маючи страху перед тоталітарною державою змогла активно редагувати самвидав. Саме вона була упорядницею мемуарів Д. Шумука, творів В. Стуса, Є. Сверстюка, М. Руденка, Ю. Литвина, Я. Лесіва та багатьох інших небажаних для режиму творців. Саме Світлична була тією подругою, яка знайшла вбиту А. Горську у Василькові у грудні 1970 р. Як організатор її похорону, вона всіляко сприяла і встановленню пам'ятника на її могилі. Те, що похорон привернув увагу КДБ стало пізніше і приводом для того, щоб в 1972 р. розпочати обшук на її помешканні, а в травні того ж року – арешт. Світлична не боялась допитів, але щиро вболівала за долю свого сина. Завдяки вчасному втручання дружини брата, сина було врятовано з сиротинця і до звільнення Надії Олексіївни сховано в рідної сестри на Луганщині.

Нами було доведено, що слідчі КДБ так і не змогли знайти в Н. Світличній іноземного агента або антирадянського елемента. На усі провокативні питання вона або мала відповідь, або гордо не давала їй і на знак протесту – просто мовчала. Її справа – це 15 томів, з яких перші 7 презентують собою велику кількість як її свідчень, так і протоколи допиту осіб, які входили в оточення. Слідчі не цурались шантажу, вводили примусове перебування арештантки в психіатричній лікарні та по всякому намагались знайти те, чого і не було. Тим не менш – вирок у 4 роки, які Світлична відбула в Мордовії в повний термін не зламали її. Радше навпаки – об'єднавшись з львівськими дисидентками І. Калинець, С. Шабатурою, з одеською правозахисницею Н. Строкатою-Караванською та ін. За час відбуття табірної покарання Світлична приєднувалась до акцій непокори, а задля того, щоб мати можливість святкувати Різдво – перевиконувала робочу норму.

Констатуємо, що хоч і останні місяці терміну Світличну утримували в колонії на Луганщині, додому назавжди вона не повернулась. За першої ж можливості Світлична всупереч спробам КДБ залишити її поза столицею, повертається в Київ і поступово робить все, щоб покинути СРСР. Написавши відмову від радянського громадянства в 1976 р., вона змогла реалізувати задумане лише в 1978 р.

Візит у Рим та зустріч з Папою Римським, а згодом і з діаспорою відкрили перед нею зовсім інший український світ, аніж той, який залишився в радянській Україні.

Основна публічна діяльність Н. Світличної протягом 1978 – 2006 рр. була зосереджена в США. В 1978 – 1987 рр. вона була співзасновником і правою рукою генерала Григоренка у Закордонному представництві Української Гельсінської Групи. Учасі в роботі Конгресу СКВУ в листопаді 1978 р., участь у громадських акціях 1970 – 1980-х рр., публічних виступах та міжнародних конференціях із закликом бойкотувати Московську Олімпіаду 1980-го р. і робота над редагуванням «Вісника репресій в Україні» в 1980 – 1985 рр. згодом дали своє. Мало того, що США проігнорувало Олімпіаду в 1980-му, як і велика частина демократичного світу, так і в 1985 р. з початку перебудови заклики до амністії дисидентів були почуті офіційним Кремлем як один із методів порозуміння з Заходом.

Розкривши себе як радіоведуча, в 1983 – 1994 рр. Надія Олексіївна була співробітницею «Радіо Свобода», де зачитувала твори репресованих поетів та письменників. Особливо їй вагомо було поширювати твори Стуса, що і відзначилось в однойменній премії 1992 р. Н. Світлична отримала її за упорядкування збірки віршів Василя Стуса під назвою «Палімпсести». В 1994 р. вона отримала Шевченківську премію спільно з братом, якого удостоїли посмертно.

З 1990-го р. Світлична активно почала повертатись в Україну, але не на постійне місце проживання. Саме в той рік вона інкогніто пробралась на Революцію на Граніті у Києві, де щиро співчувала протестуючим українським студентам. В 1992 р. вона була прижиттєво реабілітована у своїй справі, але довідку про це змогла забрати лише через 2 роки – в 1994-му. Протягом цього часу вона активно ініціювала відкриття музею на честь шістдесятників. Попри її пожертву коштів з премії Шевченка, повноцінно музей зміг запрацювати в 2012 р. Нині він є філіалом музею історії м. Києва і користується популярністю серед населення.

Правда якщо редагування «Вісника репресій в Україні» було феноменом у правозахисній діяльності, то робота Н. Світличної над журналом «Віра» (1996 – 2000) і досі є непоміченим в її життєписі.

В останні роки вона ще встигла взяти участь як громадянка України в Помаранчевій Революції (2004), де активно підтримувала кандидата в президенти В. Ющенка. Він як обраний народом лідер і підтриманий генерацією борців за незалежність двічі удостоїв Надію Олексіївну двох державних орденів. Правда якщо орден кн. Ольги 3-го ступеню він удостоїв її прижиттєво, то кавалером Ордену «За мужність» I ст. вона стала посмертно. Спочивши в Бозі в США 8 серпня 2006 р., вона заповіла бути похованою в Україні. Ця остання воля була виконана в Києві в присутності українського священника УПЦ КП та особисто президента України Віктора Ющенка.

Пропонована нами в заключних розділах роботи методика – це ключ до якісного висвітлення досліджуваної постаті в межах уроків і в позакласній діяльності вчителя. На нашу думку, Надія Світлична є достойною того, щоб увага її особистості була збільшена в навчально-виховному процесі у школі. Окрім пропонованих нами методів і прийомів вивчення діячки в контексті українського дисидентського руху в УРСР та діаспорі резюмуємо, що вони не є остаточні і з розвитком нових інтерактивних технологій потребуватимуть суттєвих оновлень. Як у випадку коміксів, так і інфографіки з стрічками часу, спробами реконструкції подій, узагальнень вагомих історичних процесів та біографічних постерів – усе це є тим, що завжди буде покращуватись з приходом нових технологій. Незмінним точно залишиться лише одне – це пам'ять про діячку, яка присвятила все своє свідоме життя служінню Україні та її народу.

Дисидентська тема за рахунок огляду нами можливостей для її вивчення зможе отримати більше уваги як на уроках історії, так і в позаурочній діяльності. При організації творчих вечорів та днів пам'яті на пошану борця з дисидентському руху, в т.ч. і Надії Світличної варто враховувати, що без належної підготовки заходи не матимуть очікуваних результатів. Нам як вчителям важливо, щоб кожен із заходів був цікавим, повчальним та корисним для наших дітей.

Багато в чому треба зосереджувати увагу на пошуку можливостей для підтримки творчої та талановитої молоді. Пропоновані нами методи по створенню коміксів та інфографіки можуть стати хорошим інформаційним продуктом для ЗМІ, спеціалізованих історичних платформ та навіть для комерційного чи благодійного призначення. Створюючи цікаві комікси, дизайн одягу чи іншу сувенірну продукцію, діти можуть з користю допомагати її збутом на потреби ЗСУ та інших сил оборони України.

Крізь призму вивчення громадсько-культурної та громадсько-політичної діяльності Н. Світличної, ми маємо змогу формувати якісно нових громадян України. Наші учні – це теж майбутні правозахисники, свідомі громадяни, журналісти, культурні діячі та педагоги. Все це в собі за 70 років життя змогла вмістити жінка маленького зросту, але з великим і чуйним серцем – Надія Олексіївна Світлична з села Половинкине на Луганщині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Галузевий Державний архів Служби Безпеки України

1. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1080. Інформаційне повідомлення КДБ УРСР «Про антирадянську діяльність зарубіжних ОУН». квітень 1980 р. арк. 179 – 181; 247 – 248.
2. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Секретаріат ДПУ – КДБ УРСР. Оп. 1. Спр. 1022. арк. 88-89. Доповідна записка в ЦК КПУ від 21 липня 1971 р. Автор – голова КДБ УРСР В. Федорчук.
3. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Секретаріат ДПУ – КДБ УРСР. Оп. 1. Спр. 1028. арк. 325 – 326. Список присутніх на могилі А. Горської 28 листопада 1971 р.
4. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Секретаріат ДПУ – КДБ УРСР. Оп. 1. Спр. 1006. арк. 27-31. Спеціальне повідомлення в ЦК КПУ від 5 грудня 1970 р. Автор – голова КДБ УРСР В. Федорчук.
5. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Секретаріат ДПУ – КДБ УРСР. Оп. 1. Спр. 1006. арк. 54-56. Спеціальне повідомлення в РМ УРСР від 8 грудня 1970 р. Автор – голова КДБ УРСР В. Федорчук.
6. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 2. 430 арк.
7. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 3. 307 арк.
8. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 4. 320 арк.
9. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 5. 396 арк.
10. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 7. 326 арк.
11. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної: Контрольно-наглядова справа Т. 2. 110 арк.

12. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 1. 397 арк.

13. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 6. 382 арк.

II. Спогади

14. Доброокий: Спогади про Івана Світличного. Упорядники Леоніда і Надія Світлична. К.: ЧАС, 1998. 572 с.

15. Підуть і правнуки...». Багаття: Борис Антоненко-Давидович очима сучасників. К.: вид-во ім. О. Теліги, 1999. С. 310–324.

16. Про Василя Стуса: Інтерв'ю. Василь Стус у житті, у творчості, спогадах та оцінках сучасників / упорядк. О. Зінкевич, М. Француженко. Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1987. С. 193–201.

17. Світлична Н. Від упорядника. Стус В. Палімпсести. Мюнхен: Сучасність, 1986. С. 7–16.

18. Світлична Н. О. Твори: Автобіографія. Спогади. Статті. Інтерв'ю. Листи./ Упорядк., передмова О. Неживого. Луганськ: Знання, 2006. 212 с.

19. Світлична Н. Різдво у в'язниці. Спогади Надії Світличної. *Історична Правда*. 1 січня 2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/01/1/163503/>. (дата звернення: 14.05.2025).

20. Скрипка Т. Надія Світлична. *Історична Правда*. 8 листопада 2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/11/8/162014/>. (дата звернення: 14.05.2025).

III. Газетна та журнальна періодика

21. Вісник репресій в Україні 1980–1985 pp. / Herald of Repression in Ukraine. Архів ОУН. Українська Інформаційна служба в Лондоні. URL: <https://ounuis.info/library/journals/601/visnyk-represii-v-ukraini-herald-of-repression-in-ukraine.html>. (дата звернення: 14.05.2025).

22. Довкола Мадридської конференції. *Новий шлях*. 1980. 17 травня. С. 2.

23. Жайвори у тенетах: Надруковане в Україні вперше інтерв'ю з Надією Світличною (Розмовляв В. Овсієнко). *Березіль*. 2007. № 1–2, С. 130–158.
24. Кіпіані В. УГС. Три перші літери українського пробудження. *Україна молода*. 1998. 7 липня. С. 3.
25. Коцюбинська М. Без неї не було б ніякого шістдесятництва... *Молода нація*. 2006. № 2 (39). С. 5–11.
26. Перебіг нарад III конгресу СКВУ. *Свобода – український щоденник*, 29 листопада 1978 р. № 259. С. 1, 3–4.
27. СКВУ і чотири інші. *Свобода*, 29 листопада 1978 р. № 259. С. 3.
28. Третій СКВУ закінчився великою маніфестацією в обороні прав України і за деколонізацію СРСР. *Свобода*, 29 листопада 1978 р. № 259. С. 1, 3.

IV. Опубліковані матеріали

29. В Маріуполі зруйновано шедеври української художниці-дисидента Алли Горської. *Збруч*, 23 липня 2022. URL: <https://zbruc.eu/node/112598> (дата звернення: 29.03. 2025).
30. Велика родина Світличних. *Укрінформ*, 4 березня 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2674181-velika-rodina-svitlicnih.html> (дата звернення: 29.03. 2025).
31. Горlach П. У Маріуполі внаслідок обстрілів зруйновані мозаїки Алли Горської. *Суспільне Культура*, 22 липня 2022. URL: <https://suspilne.media/culture/263297-u-mariupoli-vnaslidok-obstriliv-zrujnovani-mozaiki-alli-gorskoi/> (дата звернення: 29.03. 2025).
32. Документи українського патріотичного руху 1980 р. ЗП УГГ, 1980. 14 с.
33. Життєпис мовою листів. [Алла Горська] / Упорядник Людмила Огнєва. Донецьк: Музей “Смолоскип”, 2013. 518 с.
34. Зінкевич О. Закордонне представництво Української Гельсинської групи (ЗП УГГ). *Дисидентський рух в Україні: Віртуальний музей*. 2006. URL: <http://museum.khpg.org/1162805985> (дата звернення: 29.03. 2025).

35. Куришко Д. У КДБ сказали дідусю: "Змирися – твою дружину вбив твій батько". Онuka Алли Горської про виставку в Києві й трагедію родини. *BBC News Україна*, 24 березня 2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c6pmlnj71v2o> (дата звернення: 29.03. 2025).
36. Овсієнко В. Світлична Надія Олексіївна. Інтерв'ю від 23 вересня 1998 р. в Києві з виправленнями Н. Світличної за 2003 р. Віртуальний музей Дисидентський рух в Україні. URL: <https://museum.khpg.org/1121767765> (дата звернення: 29.03. 2025).
37. Пагутяк Г. Чому радянська влада боялася 22 травня? *Локальна Історія*, 26 травня 2023. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/galina-pagutiak/> (дата звернення: 29.03. 2025).
38. Постанова Верховної Ради України № 3984-IX від 19 вересня 2024 р. Про перейменування окремих населених пунктів та районів. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3984-20#Text> (дата звернення: 29.03. 2025).
39. Середа С. Такі люди, як українські дисиденти, за кордоном були б у великій пошані, у нас вони – на маргінесі – Гірна. *Українська Правда*. 14 березня 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/03/14/7502775/> (дата звернення - 29.03. 2025).
40. Станіславський І. Життя та смерть маріупольських шедеврів Алли Горської. *Естет*, 2023. URL: <https://www.esthetgazeta.com/post/zhuttya-ta-smert-mariupolskyh-shedevriv-ally-gorskoyi> (дата звернення: 29.03. 2025).
41. Труш В. "Щасливі ті, хто не думає", або Дещо про каральну психіатрію 1970-х. *Дзеркало Тижня*, 2019. URL: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/schaslivi-ti-hto-ne-dumaye-abo-descho-pro-karalnu-psihiatriyu-1970-h-332835.html> (дата звернення: 14.05.2025).
42. У мережу виклали фільми про трьох шістдесятників. Читомо, 15 січня 2022. URL: <https://chytomo.com/u-merezhu-vyklaly-filmy-pro-trokh-shistdesiatnykiv/> (дата звернення: 14.05.2025).

43. Указ Президента України № 1653/2005 від 26 листопада 2005 року «Про відзначення державними нагородами України колишніх політичних в'язнів і репресованих». Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1653/2005#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

44. Указ Президента України № 937/2006 від 8 листопада 2006 року «Про відзначення державними нагородами України засновників та активістів Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод». Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=937/2006#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

45. Українська Гельсінкська Група. 1978–1982: Документи і матеріали. Упоряд., передм. Осипа Зінкевича. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. 998 с.

46. Український правозахисний рух: Документи й матеріали київської Української Гельсінкської Групи. Передм. Андрія Зваруна, упоряд. Осип Зінкевич. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1978. 480 с.

47. Фільм «Заборонений» про Василя Стуса внесуть в освітній курс університету Пенсильванії. *Свідомі*, 11 грудня 2022. URL: <https://svidomi.in.ua/en/page/film-zaboronenyi-pro-vasylia-stusa-vnesut-v-osvitnii-kurs-universytetu-pensylvanii> (дата звернення: 14.05.2025).

48. Щур М. «Луганський світлячок» – Надія Світлична у спогадах колег по Радіо Свобода. *Радіо Свобода: Українська Гельсінкська група*, 1 листопада 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28089219.html> (дата звернення: 14.05.2025).

49. Ющенко побував на похороні правозахисниці Світличної. *Gazeta. Ua*, 17 серпня 2006. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_uschenko-pobuvav-na-pohoroni-pravozahisnici-svitlichnoyi/126005 (дата звернення: 14.05.2025).

V. Статті та монографії

50. Брижицька С. "Надія залишається з нами" (До 70-річчя від дня народження Надії Світличної). *Слово і час: науково-теоретичний журнал*. Київ, 2001. № 3. С. 71–73.

51. Воловик Л. Розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних та творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії. *Scientia et societus*. 2022. №2. С. 85–92.
52. Дробот А. Риси національного стилю у мозаїках Алли Горської як представниці київської групи монументалістів. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2010. № 1. С. 105–107.
53. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь. 1995. 224 с.
54. Криловець М. Браславська О. Соціально-виховна робота на уроках географії. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2021. 1(23), С. 16–24.
55. Лендъел М. Між Америкою та Україною. Українська громада в США як група політичного тиску. *Нова політика: науково-політичний та аналітичний журнал*. 1998, № 4. С. 2–8.
56. Лілік О. Особливості використання коміксів на уроках української літератури. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*. 2024. № 17. С. 185–197.
57. Минта І. Основні напрями діяльності закордонного представництва Української гельсінської групи (ЗП УГГ). *Чорноволівські читання: Матеріали VIII Науково-практичного форуму* (Київ, 20 квітня 2024) / упоряд. В. Ф. Деревінський. Київ: «Бескиди», 2024. С. 71–76.
58. Минта І. Паска Б. Особливості використання інфографіки на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 74. Т. 2. С. 308–314.
59. Надія Олексіївна Світлична. *Слово і час: науково-теоретичний журнал*. Київ, 2001. № 3. С. 96.
60. Огнєва Л. Та, що світила всім. К.: ФОП Маслаков, 2021. 426 с.
61. Паска Б. Арешт Івана Світличного в 1972 р. у контексті генерального погрому українського дисидентського руху. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 71. Т. 3. С. 19–25.

62. Паска Б. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка 22 травня 1972 р. у розпал генерального погрому українського дисидентства. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2024. № 4 (48). С. 145–159.
63. Паска Б. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 52. Т. 3. С. 14–22
64. Петрів О. Українське мистецьке дисидентство в екзистенційному вимірі життя і творчості Алли Горської. *Молодий вчений*, 2020. № 8. С. 122–125.
65. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. *Історія в школах України*. 2007. № 6. С. 3–12.
66. Ребенок В. Р. Позакласна робота з історії: особливості і форми . *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. Вип. 9, СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. С. 86–88.
67. Рибалко Г. Історія рідного краю в науково-практичних роботах старшокласників. *Історія в школах України*. 2003. № 4. С. 40–41.
68. Ріміні Р. Коротка історія США. Пер. з англ. І. Андрущенка. Х: Віват. 2022. 496 с.
69. Романова Н. В., Власенко Р. П. Підвищення мотивації до навчальної діяльності засобами музейної педагогіки (на прикладі Меморіально-мінералогічного музею імені В. Г. Бондарчука в Денишівському ліцеї). *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Вип. 11 (8). С. 58–66.
70. Сіромський Р. Діяльність Комісії прав людини Світового Конгресу Вільних Українців (1970–1980-ті роки). *Емінак: науковий щоквартальник*. Миколаїв: Науково-дослідний центр “Лукомор’є”, 2020. № 3(31). С. 234–242.
71. Сіромський Р. Мадридська конференція країн-учасниць НБСЄ (1980–1983 рр.): позиція Канади щодо порушення прав людини в Українській РСР. *State Security in the Contemporary World*. Ed. by Olga Wasiuta. Instytut Nauk o Bezpieczeństwa, Uniwersytet Pedagogiczne im. KEN w Krakowie. Kraków, 2019. P. 84–104.

72. Спанатій О. Іван Світличний в українському самвидаві 60–80-х років ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2010. Вип. 22. С. 154–157.

73. Строевус О. Василь Стус у шістдесятницькому русі. *Україна–Європа–Світ*. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009, С. 223–229.

74. Червінська О. В., Андрійчук Т. В., Власенко Р. П., Вискушенко Д. А. Теоретичні та методичні основи проведення екскурсій під час вивчення географії у закладах загальної середньої освіти. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Т. 11. № 9. С. 63–70.

75. Чикалова Т. Г. Дидактичні можливості використання коміксів на уроках у початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Випуск 20. Т. 3. С. 52–55.

76. Шульга Ю. Інтерактивні технології навчання в позакласній історико-краєзнавчій роботі з учнями старшої школи. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал / МОН України, СумДПУ імені А. С. Макаренка ; [за заг. ред. О. В. Михайличенко]. Суми : СумДУ імені А. С. Макаренка, 2013. № 2. С. 98–101.*

77. Яковлева В. А. Власенко Р. П. Андрійчук Т. В. Методика позакласної роботи у закладах вищої освіти в процесі підготовки майбутніх вчителів географії. *Академічні візії*, 2024. № 34. С. 1–11.

78. Яковенко О. М. Використання художнього кіно вчителями історії: освітні можливості. *Науково-освітня еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації*. Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції 2025. С. 415–421.

VI. Довідники та енциклопедії

79. Карасик С., Овсієнко В. Світлична Надія Олексіївна. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи і колишнього СРСР*. Т.1 Україна. Ч. 2. Харків: Права людини, 2006. С. 663–667.

80. Коцюбинська М. Надія з родини Світличних. Українки в історії. К.: Либідь, 2004. С. 276–279.

81. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1: Україна. Ч. 2. Уклад. Є. Захаров, В. Овсієнко. Х.: Права людини, 2006. С. 519–1017.

82. Овсієнко В. Закордонне представництво Української Гельсинської групи (ЗП УГГ). *Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. URL: <https://esu.com.ua/article-14681>. (дата звернення: 14.05.2025).*

VII. Підручники та посібники

83. Бех І.Д., Докукіна О.М., Федоренко С.Д., Шкільна І.М., Журба К.О.: Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Навчальний посібник К., 2019. 114 с.

84. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. Вид. 2-ге, доопрац. і доп. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с

85. Гісем О. В., Мартинюк О. О., Сирцова О. М., Галімов А. А. Історія України (профільний рівень): підруч. для 11 кл. закл. загал, серед, освіти . Х. : Вид-во «Ранок», 2024. 320 с.

86. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. К.: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.

87. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

VIII. Кваліфікаційні роботи

88. Дем'янчук І. Правозахисна діяльність генерала Петра Григоренка та її висвітлення на Заході. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня бакалавр зі спеціальності 032 "Історія і археологія". Національний університет «Києво-Могилянська академія». 71 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Двір родини Світличних в с. Половинкине на Луганщині, 1940-ві рр. URL:
<https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2674181-velika-rodina-svitlicnih.html>

Надія Світлична в студентські роки, сер. 1950-х рр. URL: <https://elle.ua/ludi/novosty/vidatni-ukrainci-yaki-narodilisya-na-nini-timchasovo-okupovanih-teritoriyah/>

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Галузевий державний архів

вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
www.ssu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

25.07.2024 № 24/5-М-1414/24

На № _____ від _____

Інні Минті

innamynta@gmail.com

Ваше звернення щодо пошуку інформації про Світличну Надію Олексіївну та інших учасників Закордонного представництва Української Гельсинської Групи (далі – ЗП УГГ) Галузевим державним архівом Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) розглянуто.

Надсилаємо копії матеріалів архівної кримінальної справи № 70958-фп на Світличну Н.О., що зберігається у фонді 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб), виявленої у фонді 16 (Секретаріат ГПУ–КДБ УРСР) ГДА СБУ доповідної записки голови КДБ УРСР Федорчука В.В. на адресу першого секретаря ЦК КПУ Щербицького В.В. щодо розробки учасників «Української гелісинської групи» (опис 1, справа 1163, аркуші 157–159), та відібрані документи із зазначеної тематики.

Сподіваємося, надані матеріали стануть Вам у нагоді під час написання дипломної роботи.

Подальший пошук рекомендуємо продовжити в Центральному державному архіві громадських об'єднань та українціки (вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011, e-mail: tsdahou@arch.gov.ua), Галузевому державному архіві Служби зовнішньої розвідки України (вул. Нагірна, 24/1, м. Київ, 04107, e-mail: inform@szru.gov.ua).

Додаток: за текстом, 3 WinRAR файла (7,38 Гб).

Директор державного архіву

Андрій КОГУТ

1006

Відповідь директора ГДА СБУ А. Когута від 25 липня 2024 р. на запит І. Минти щодо архівних документів на Н. Світличну. Джерело – приватний архів авторки.

Фотографія арештованої (18 травня 1972 р.) і особистий пропуск по робочому місці Н. Світличної. Джерело: ГДА СБУ. Ф. 6. Оп.1. спр. № 70958-фп. Справа по обвинуваченню Н. Світличної. Т. 1. арк. 12; Т. 6. акр. 197.

No. 259. VOL. LXXXV.

ПЕРЕБІГ НАРАД ІІ КОНГРЕСУ СКВУ

ТРЕТІЙ СКВУ ЗАКІНЧИВСЯ ВЕЛИКОЮ МАНІФЕСТАЦІЄЮ В ОБОРОНИ
ПРАВ УКРАЇНИ І ЗА ДЕКОЛОНІЗАЦІЄЮ СРСР

Фрагмент із маніфестації в обороні прав України біля совєтської місц

**ЕКУМЕНІЧНИЙ
МОЛЕБЕНЬ І ПЕРША
ПЛЕНАРНА СЕСІЯ
КОНГРЕСУ**

[illegible]

вступав литовської рупки, а в руках демонстрації біліх піднялися червоні прапори. Завдяки втручанню московської поліції, Маніфесту вдалося розійтися, не зазнавши жодної шкоди, який згодом перетворився біля готелю „Амстердам“ на мітинг „Трибуна“ — де відбувся Трибунальний Конгрес СКВУ. У цей день вийшов по Шостій своєночній, а також по Шостій і по 67-ій вулиці до Лексингтона, де вночі, задержав кордоном, вивіз з країни і інших поліцейських, які швидко відгорталися. Після довгих перемовин, поліція дала дозвіл на мітинг, який відбувся в наступний день.

Нью-Йорк (д-р Ол. Соко- участие ряд слов'яно-

Ню Йорк (д-р О.С. Соколюк). Під спонсорство Організації Національного Відділу Освіти Ню Йорк від 4-го—10-го грудня цього року відбудуться Слов'янські культурні Тижні. Їх організує культурний надбавдяк слов'янських народів, які проживають у ньюйоркській Метрополії. Для проведення цих тижнів у Нью-Йорку створено Слов'янський Комітет, що складається із представників таких національностей: македонців, білорусів, болгар, чехів, хорватів, українців, сербів, словаків, словенців та інших. Кожен з представників національної група має свого координатора; координатори зустрілися для узгодження питань, які стосуються проведення тижнів. Вивчаючи українську мову в Ньюйоркських університеті та Академії св. Юра в Нью Йорку, організатори координатори тижнів будуть також торкнутися і організації є проф. Дієра фон Вірені і архієпископа Сенті колумбів в Нью Йорку.

[illegible]

ся під заступництвом
риканській гімні відспіву-
на на честь загиблих
ких учасників за непомо-
ного походу. Вже під
коротких промов, про-
ранішнього президента
Миколи Палагуца, а-
Юрія Волинця і Герба Рі-
нальського, який на
ного представника поса-
дина Едварда Кача, до-
на, секретаря і особисто
молоть, жіноцтво і старі
своєю громадяни, які при-
всім.

СКВУ ЧОТИМІ
КОНГРЕСИ ЗА
АКЦІЮ
ДЕКОЛОНИЗАЦІЮ

нині Іорк — Пресиде-
на Конференції, де
Вільямс Українці і білорусь-
руської, естонської, литов-
ської і латвійської самовислов-
на, а також представників
дентів Генеральної Конфе-
дції Об'єднаних Націй
націоналістичної партії
включено в справі деколоніза-
ції Союзу.

ні Союзу, де
шодо припинення позову
включено в справі деколоніза-
ції Союзу.

Опісля коротко промовляв: д-р Вітаут Кіпель — імені білоруської групи «Яніс Рікетіс (дотині), Пе-Саар (естонці), С. Кузіла (литовці) і п-і Стефан Букишована, голова Всеєрмаського комітету для відмічення 45-річчя ступення го голоду в Україні.

Бурхливими оплесками привітали учасники демон-

(Закінчення на стор. 3)

Нью-Йорк. — Представ-

Нью-Йорк. — Представители Свитогого Конгресса Вильных Украйныц и билорусской, естонской, литовской и лотиской савойны надбров вручили президентов: Генеральну Асамблею Об'єднаних Націй спийсний документ - резолюцию в справі деколонизації Совьтского Союзу, щодо привернення повной незалежности республикам, якы тепер входять в склад СССР.

Між Шимко, який є членом Канадської Палати Громад, подан короткі зміст резолюції та заłączні документації і поінформовав, що цей документ буде висланий представництву кожної країни-члена ООН. Він висловив сподівання, що під час 34-ї сесії Генеральної Асамблеї резолюція буде представлена на порядку денному. Він підкреслював підписання спільного документу провадом п'ятьох світових набуловачування його президентом Генеральної Асамблеї ООН без присутності.

Про вчучення цього 141-го сторінкового документу у авторстві, 21-го листопада п.р. напередодні Третього Конгресу СКВУ, повідомив тодішній генеральний секретар СКВУ м.р. Юрій Шмиго під час пресової конференції, яка відбулася в середині, 22-го листопада, в приміщенні Червоного Центру прес. Об'єднаних Націй. У пресовій конференції, що її влаштував Секретаріат СКВУ, взяли участь колишні совєтські політв'язні ген. Петро Григоренко, Леонід Плішчак, Надія Світлична, і Симона Кудирка. На конференції

Додаткову аргументацію про потребу деколонізації ССРСР подав ген. Григоренко, пригатовану заяву якої відчитав в англійській мові інж. Юрій Нестерчук, виконуючий обов'язки голови Інформаційного Бюро УКА у Вашингтоні, який сповняв функції перекладача.

сінських Угод": проф. Богдан Башчорія — "Українські політичні в'язні в ССРСР: спроба статистичної аналізи"; проф. Василь Маркус — "Пересудовані релігійні Угоди"; проф. Ірина Прокоп — "Наставлення до українського руху опору дисидентів інших національностей в ССРСР". У четвер, 23-го листопада сесію Комісії керував ред. Андрій Бандера. Коментували, доповнили, як уже було сказано, колись дисидентів і політичних в'язнів советських конторбаторів — українських дисидентів Н. Світличний, Л. Григоренко, Л. Плющ, І. В. Боровський, Заєва Леоніда Плюща, що «краще, щоб українці з росіянами любилися через

у годині 4:15 надали
есуно українські на аме
канські прапори та пра
при молодіх організа
а, а саме: Пласту, СУМА
ДУМ-У та багатьох інші
омадських, комбатан
нських і жіночих установ
а, а саме: Української
канський і українські
аціональні гими, а Вла
а Мстислав, Митропо
УПШКР, персів мо
ству, благодію Божої ла
для братів, що страж
ють; за єдинимисл; за
плоти III Конгресу СКВУ.
Формально Конгрес аде
а, а саме: Секретаря
шнір, президенті Секре
іату, довші запіяноу
а над проєднаним ета
праці між конгреса
СКВУ та трудющими

[illegible]

Журнал УН
міжнародн

**ГУ здобуває
зацікавлення**

уководно проблематикою сучасного чимраз ширших наукових кіл не лише Америки, але також в Європі та інших частинах світу.

Співпрацівниками журналу стало вже понад три десятки найбільш видатних славістів та інших вчених, які багато уваги присвячують українстиці.

Передплата журналу можна, пишучи на адресу: Harvard Ukrainian Studies, 1583 Massachusetts Avenue, Cambridge, Mass. 02138.

да у півтору, 21-го листопада, в. п. напередодні Третього Конгресу СКВУ, по відомим тодішній генеральний секретар СКВУ м. Юрій Шимко під час пресової конференції, яка відбулася в середину, 22-го листопада, в приміщенні Церковного Центру при Об'єднаних Націях. У пресої конференції, що її влаштував Секретаріат СКВУ, взяли участь колишні советські політичні ген. Петру Григоренко, Леонід Плішчюк, Надія Світлична, і Симеон Кудірка. На конференції

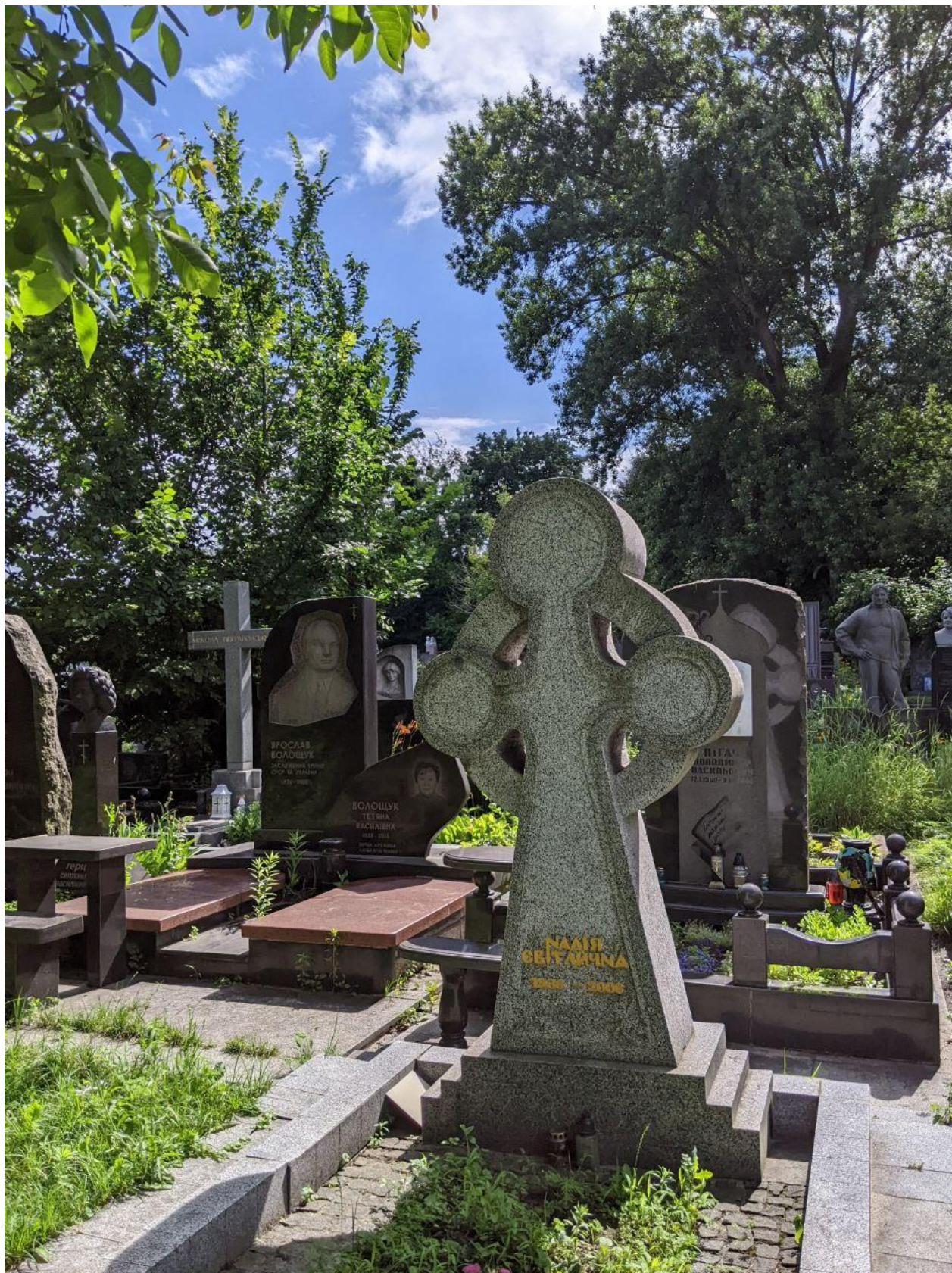
Додаткову аргументацію про потребу деколонізації СРСР подав ген. Григоренко, приготувавши заяву якого відчитав в англійській мові інж. Юрій Нестерчук, виконуючий обов'язки голови Інформаційного Бюро УКА у Вашингтоні, який сповняв функції перекладача.

Ген. Григоренко вказав *(закінчивши на слові*

4. URL: <https://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1978/Svoboda-1978-259.pdf>

Останні прижиттєві фото Н. Світличної у США, сер. 2000-х рр. Історична Правда, 2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/11/8/162014/>

Могила Надії Світличної на Байковім кладовищі. Поле № 49-а. Київ, 30 серпня 2024 р. Джерело – приватний архів авторки дипломної роботи.

План-конспект позакласного заходу

Додаток Є

Тема: Громадсько-політична діяльність Надії Світличної

Мета:

навчальна:

- ✓ Ознайомити учнів з біографією Надії Світличної. /інформаційно-логічна
- ✓ Висвітлити її громадсько-політичну діяльність у контексті українського правозахисного руху. /інформаційно-громадянська
- ✓ Показати значення особистої позиції в тоталітарному суспільстві. / аксіологічна, громадянська

розвивальна:

- ✓ **Розвивати критичне мислення** учнів через аналіз історичних подій, джерел та біографічних фактів. / аксіологічна, логічна
- ✓ **Сприяти розвитку емпатії та емоційного інтелекту**, завдяки зануренню в особисту долю Надії Світличної та її сучасників. /особиста
- ✓ **Розвивати вміння працювати в команді** під час виконання творчих і аналітичних завдань у групах. / логічна, мовленнєва
- ✓ **Формувати вміння порівнювати історичні явища** з сучасністю, простежуючи паралелі між радянськими репресіями та сучасними загрозами свободі. / логічна, аксіологічна
- ✓ **Заохочувати учнів виступати за права та свободи людини** та готовність допомагати тим, хто потребує підтримки:/особиста
- ✓ **Розвивати креативне мислення** (Уяви себе журналістом, уявіть себе у «голубнику») / мовленнєва, інформаційна
- ✓ **Формувати вміння визначати вплив історичних подій** ;/ логічна, мовленнєва
- ✓ **Розвивати мовленнєві навички**, зокрема усне й письмове формулювання думок під час дискусій, групової роботи. / мовленнєва, інформаційна

виховна:

- ✓ **Виховати почуття поваги до українського народу** / громадянська, аксіологічна, особиста
- ✓ **Виховувати відповідальність за майбутнє своєї країни, розуміння важливості свободи та боротьби за справедливість.** / громадянська, аксіологічна, особиста
- ✓ **Виховувати почуття честі, гідності, співчуття та справедливості на основі діяльності Н.Світличної.** /культурна
- ✓ **Сприяти розвитку у школярів усвідомлення їхньої ролі в творенні своєї держави.** . / громадянська, аксіологічна, особиста
- ✓ **Формувати почуття гордості за традиції за свою Батьківщину та славетну історію;** / інформаційно-аксіологічна
- ✓ **Виховати почуття поваги до українського народу** / громадянська, аксіологічна, особиста
- ✓ **Заохочувати до участі у збереженні історичної пам'яті.** / громадянська, особиста

Форма заходу : Бесіда

Обладнання: мультимедійна дошка , роздатковий матеріал

Методичний коментар: використано діалогові технології, технології співпраці, ігрові форми.

План

Формування світогляду Надії Світличної
Участь в українському дисидентському русі
Діяльність дисидентки в діаспорі

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
2 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів. Побажання на гарний день і хорошого настрою. Оголошення теми уроку. 		
3хв	II. Вступне слово	Вітання. Повідомлення теми: «Сьогодні ми познайомимося з українською жінкою, чия громадянська мужність стала прикладом для цілого покоління – Надією Світличною».		
2 хв	III. Мотиваційний етап.		- «Скажіть, чи може одна людина змінити хід історії? Не політик, не президент, а звичайна людина – жінка, філолог, мати... - Як думаєте, чи можна боротися без зброї – лише словом, правдою, переконанням?»	Логічна

3хв	IV. Актуалізацій ний етап.		- Чи знаєте ви цих постатей ? - Якою була їх діяльність ?	Інформаційна
20 хв	V. Основна частина	1 8 листопада 1936 року в селі Половинкине на Старобільщині народилася Надія Світлична. У роки війни родина жила у нашвидкоруч пристосованому до життя хлівці, оскільки хату окупували німці. Тоді ж, у 1943 році стався трагічний випадок з Надійчином старшим на сім років братом Іваном (у його руках розірвався вибуховий механізм), що болем закарбувався в її пам'яті. До семирічної школи діти Світличних (окрім Івана і Надії, була ще сестручка Марія) ходили за 4 кілометри у другий кінець села, а середню освіту здобули в сусідньому містечку Старобільську Та все ж виснажені голодомором вкрай бідні батьки спромоглися дати усім трьом дітям вищу освіту. Надія також закінчила філологічний факультет Харківського державного університету. Того ж 1958 року працювала учителькою, а згодом директоркою середньої школи у селищі Антрацит на Донеччині. Невдовзі влаштувалася бібліотекаркою у селі Байдівцях і рідному Половинкиному на Луганщині.	- Як ви вважаєте, що спільного у досвіді родини Надії Світличної під час Другої світової війни і досвіді багатьох українських родин сьогодні, під час повномасштабного вторгнення Росії? - Під час уроку створюємо історичний портрет Н.Світличної - Закрийте очі та уявіть себе у "голубнику" Світличних.	Особиста Мовленнєва Аксіологічна Особиста

У 1964 році Надія переїхала до брата Івана у Київ. Жила разом з ним і його дружиною Леонідою в однокімнатній квартирці, яку Василь Симоненко називав "*голубником*". Саме тут розпочався її найважливіший життєвий університет під опікою брата Івана. З переїздом у столицю УРСР в діячки з'явилися можливості для подорожей Карпатами, зайнятись більш активною самоосвітою і знайти себе в художніх колективах, в т.ч. у хорі «Жайворонки» та «Гомін». Поступово Київ для неї став тим місцем, де вона запланувала остаточно оселитись.

2

В однокімнатному "голубнику" Світличних збирався гурт людей, які діяльною незрадливою любов'ю посвятилися Україні – Іван Світличний, Василь Симоненко, Василь Стус, Іван Дзюба, Євген Сверстюк та інші. І серед них тендітні й молоді Алла Горська і Надійка Світлична були жінками неймовірної на той час сміливості.

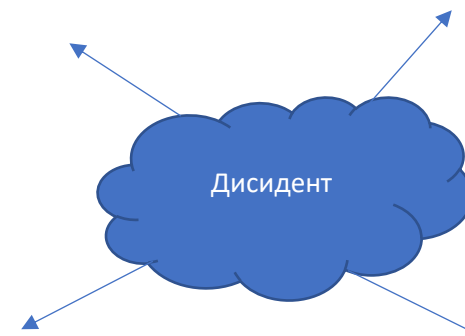

Надія Світлична залишалась близькою подругою Алли Горської та допомогла їй перейти на українську мову. Після вбивства Горської посилювались репресії проти дисидентів — їх усе частіше викликали на допити в КДБ.

За "ідеї всього прекрасного і справедливого" у 1965 році Іван Світличний, уже відомий науковець, критик, редактор,

- Яка атмосфера панує, які люди вас оточують, які ідеї боротьби з тоталітарним режимом висувують ?

Асоціативний кущ

- Пригадайте що ми уже вивчали про цих людей на уроках історії ?
- Хто є автором цього вітражу та яка його назва ?

Логічна

Інформаційна

Культурна

залишився без праці. (З листа Надії Світличної *"Мій брат був і залишається для мене ідеалом людини, захопленої ідеєю всього прекрасного і справедливого"*.)

30 серпня 1965 року його заарештували і ув'язнили без суду.

Через вісім місяців звільнили як "безпечного для суспільства", сподіваючись таким чином скомпрометувати його авторитет в очах однодумців, ув'язнених в Мордовських таборах.

Однак, влаштуватися на працю за фахом не вдавалося, і переслідування не припинилося. А у ніч з 12 на 13 січня

Світличного заарештували вдруге за "антирадянську агітацію і пропаганду" й засудили на сім років таборів суворого режиму та п'ять років заслання.

Н. Світлична згадуватиме, що «...12 січня 1972 року я зовсім не почувалася щасливою. То вже пізніше, в концтаборі, зважуючи різні можливі варіанти своєї долі, я схилилася до твердої думки, що мені таки пощастило, що я пізнала ще й цю – без косметики, відверту сторону нашої прекрасної дійсності та пізнала справжню ціну волі

У травні 1972 року Надійку майже щодня викликав на допити у КГБ слідчий Сірик. Вранці вона відводила до дитячого садочка дворічного сина Ярему, йшла на допит, а увечері забирала його. Забравши, дзвонила до братової.

18 травня дзінка не було, і згідно домовленості й заяви, яку лишила Надійка на випадок арешту для Леоніди (аналогічну в КГБ), дитину вона доручала своїй матері й братовій.

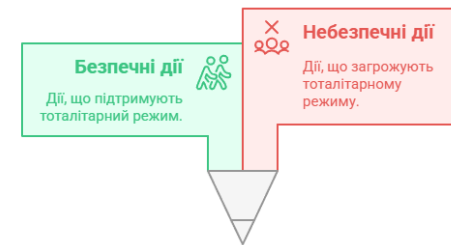
Стурбована Льоля дитини у садочку не застала. Влада жорстоко використала Ярему для шантажу.

"Принизливих ситуацій не буває, якщо сам не принизишся". Цю фразу вона взяла за кредо свого життя.

- Як на вашу думку для тоталітарного простору поділялися безпечні та небезпечні для суспільства ?

Контроль над безпекою в тоталітарному суспільстві

- Як ви розумієте слова: «...пізнала справжню ціну волі»? Що для вас означає свобода?

Перегляд відео

Логічна

Особиста

Слідство намагалося отримати від Н. Світличної інформацію про записник із контактами відомих діячів, зокрема шістдесятників і представників діаспори, а також її зв'язки з дисидентами: Д. Шумуком, подружжям Калинців, Є. Сверстюком, В. Стусом, В. Чорноволом та іншими. Її також змушували зізнатись у поширенні, редагуванні й зберіганні самвидаву.

Через нестачу доказів і заперечення обвинувачень Світличну 12 грудня 1972 р. помістили до Павлівської психлікарні в Києві. Капітан КДБ Сірик заявив, що вона була переконаною націоналісткою, розповсюджувала «антирадянську» літературу з метою «підриву» радянської влади.

Про отриманий вирок Надія Олексіївна «Вирок звучав, як обух, – безапеляційно і тупо– чотири роки таборів суворого режиму». *«я мала добру компенсацію – можливість бути собою і щастя спілкуватися з гордими і внутрішньо вільними людьми – радянськими політ'язнями»*

Повернувшись через чотири роки з Мордовського концтабору, Надійка не мала спокою – система в особі

- Які методи тиску використали до Н.Світличної?

[https://www.youtube.com/watch?v=kU3_D0r-w7A&t=1792s\(26xv\)](https://www.youtube.com/watch?v=kU3_D0r-w7A&t=1792s(26xv))

Робота у парах

Питання про тиск з боку влади

Методи тиску

Які методи тиску застосовувала радянська влада до Світличної?

Роль родини

Яку роль відіграла родина і найближче оточення у житті Світличної?

Причини стійкості

Як ви вважаєте, що допомогло їй не зламатися під тиском?

Сучасний тиск

Чи існує подібний тиск сьогодні у світі? Наведіть приклад.

Інформаційна

Логічна
Аксіологічна

		вірнопідданих служак і сексотів КГБ переслідувала її на кожному кроці, принижували гідність. Після ув'язнення Надійка, не маючи київської прописки, не могла знайти працю. Перед загрозою нового арешту за "дармоїдство", вона влаштувалася двірничкою (єдина праця, на яку приймали без помітки в паспорті про прописку). Отже, становище щойно звільненої дисидентки і сестри неформального лідера національно-визвольного руху опору 1960–1970-их рр. виглядало безнадійним. 3 У 1977 році Надія Світлична вирішила залишити СРСР. Через американське консульство в Києві вона звернулася до Софії Геврик з проханням сприяти її переїзду. Хоча вони не були родичками, Софія та Тит Геврики, учасники дисидентського руху, погодилися на «об'єднання родини». Того ж року Світлична познайомилася з Павлом Стокотельним, і 16 квітня вони одружилися. У жовтні 1978 року вона з немовлям Івасем та восьмилітнім Яремою виїхала до Риму, де мала аудієнцію у папи Римського, а згодом прибула до США. Павло залишився в СРСР. Влада перешкоджала його виїзду: на роботі його засуджували, згадували про «ворога народу» – його батька, та участь у вшануванні Шевченка. Лише через півтора року йому дозволили виїхати як чоловікові «запроданки». Подиву гідна громадська і професійна діяльність Надії Світличної у США. Вона активно виступала перед громадою, на конференціях і нарадах різних рівнів, включно	- Як ви розумієте цитату: «Принизливих ситуацій не буває, якщо сам не принизишся»? Робота з джерелом <i>Протягом свого 4-річного ув'язнення мені припало тричі святкувати Різдво в умовах Мордовського концтабору для жінок. Дух земляцтва в таборах досить міцний; особливо на свята в'язні згуртовуються за традиціями рідного краю. Ми починали готуватися до свят заздалегідь, ще з літа. Якщо комусь належала з дому посилка, і все ж, якщо комусь дозволялося дістати ту рідкісну посилку, то для неї замовляли в родичів грамів 30-50 маку, стільки ж горіхів, сушеніці, грибів. Це все добро зберігали до свят</i> - Яке значення мали свята для ув'язнених жінок у концтаборі, на думку Надії Світличної? - На вашу думку чому тоталітарна влада дозволила Н.Світличній покинути СРСР?	<i>Логічна</i> <i>Культурна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна</i>
--	--	---	---	---

	з державними, зі свідченнями про порушення прав людини в СРСР, зокрема зустрічалася з президентом Р. Рейганом. Закордонне представництво УГГ (ЗП УГГ) виникло в листопаді 1978 року внаслідок еміграції Петра Григоренка, Л. Плюща та Н. Світличної. Вони заявили про себе на Третньому конгресі СКВУ та на демонстрації в Нью-Йорку (1976), порушивши питання прав кримських татар, бойкоту Олімпіади-1980 та деколонізації СРСР. З 1979 р. бойкот підтримав президент США Дж. Картер. У 1980–1985 рр. упорядковувала місячник "Вісник репресій в Україні", в якому інформувала про переслідування інакодумців в Україні, про ситуацію з українськими в'язнями. ЗП УГГ діяло безперервно до 1990 р., незважаючи на репресії. Організація отримувала реальну підтримку від діаспори та західних політиків — фінансову, правову, інформаційну. Її втручання сприяли амністії політв'язнів і навіть обміну їх на радянських шпигунів. У 1981–1994 роках Надія Світлична працювала редактором радіо "Свобода". Приємний проникливий голос Надійки, із своєрідними оксамитовими модуляціями по- особливому впливав на слухача. Її передача "Погром з продовженням" будив наші приспані уми. В етері "Свободи" Надійка відкрила для нас поезію Василя Стуса. Надія Світлична також упорядковувала збірку його поезій "Палімпсести". Мало хто знає, що укладалася книжка з переданих з тюрми тоненьких цигаркових папірчиків, списаних дрібним Стусовим письмом, які міг відчитати не кожен. У 1994 році Надійка заснувала Фонд Музею шістдесятників у Києві. Музей став її дітищем і болем до останніх днів життя.	«3 іпостасі Надії» Клас ділиться на 3 групи. Кожна отримує картку з коротким описом: 1 група: Світлична як правозахисниця 2 група: Світлична як культурна діячка 3 група: Світлична як особистість-жінка Завдання: Придумати 2–3 речення презентації образу. - Яку роль відігравало ЗП УГГ у міжнародному впливі на СРСР? - Чому особливо цінною була робота Надії Світличної на радіо «Свобода»? - Що було особливого у створенні збірки поезій Василя Стуса? Уявіть, що ви журналіст, який у 1985 році бере інтерв'ю в Надії Світличної. Напишіть 3 запитання, які ви б їй поставили, та передбачте її можливі відповіді.	<i>Аксіологічна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Мовленєва</i>
--	---	---	--

8хв	VI. Систематизація знань.		А тепер кожен з вас, може підійти до дошки і написати на стікері, якою для вас сьогодні відкрилася Надія Світлична і ,що ви запам'ятаєте про неї? 	
3 хв	VII. Висновки.	Сьогодні ми познайомилися з людиною, яка не тримала зброї в руках, але вела боротьбу за справедливість сильніше, ніж дехто з армією. Надія Світлична — це не просто ім'я з підручника, це жива історія боротьби, совісті й честі. У час, коли за правду карали, вона не мовчала. У час, коли багато хто боявся — вона писала листи, виступала, підтримувала інших, жертвувала власною свободою, аби інші могли жити гідно. Вона пройшла крізь арешти, табори, еміграцію — і не втратила віри в людину, в народ, у правду. Її приклад нагадує нам: • що гідність починається зі слова — правдивого, чесного, вчасного; • що наша історія — це історія звичайних людей, які не зрадили себе;		

		і що кожен з нас може бути голосом правди у своєму оточенні. Завершуючи цей урок, я хочу, щоб ви запам'ятали: Бути вільним — це не просто право. Це щоденний вибір. І Надія Світлична — одна з тих, хто зробила цей вибір на все життя.		
1 хв	VIII. Домашнє завдання.	Всім дякую за цей чудовий захід. Всім гарного дня)		